

Research Paper

Gender Gap in the Fifth and Sixth Development Plans of the Islamic Republic of Iran; The Themes of the Opportunity Index and Economic Participation Aliasghar Davoodi¹ Saeedeh Shakoorzadeh Ardebili² Mahnaz Amirpour³

1. Assistant Professor, Department of Political Science, Mashhad branch, Islamic Azad University, Mashhad, Iran

2. Ph.D student, Department of Political Science, Mashhad branch, Islamic Azad University, Mashhad, Iran

3. Assistant Professor, Department of Social Sciences, Quchan branch, Islamic Azad University, Quchan, Iran

DOI: <https://doi.org/10.22034/ipsa.2025.534>

Receive Date: 13 December 2024

Revise Date: 04 February 2025

Accept Date: 24 February 2025

©2021 by the authors, Licensee IPSA, Tehran, Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Extended Abstract**Introduction**

Today, the importance of gender equality is emphasized not only as one of the most basic indicators of human rights, but also for reducing poverty, increasing living standards, proportional growth and economic stability. In order to achieve justice and reduce inequality and gender gap, it is necessary to carry out structural reforms, because these reforms increase women's participation in political and social life. It is obvious that supporting the role of women in society and strengthening it will improve health, improve literacy and education, voluntarily control population growth, and generally improve economic growth and fair distribution of benefits and resources. In this regard, during the past decades and years, profound changes have been made regarding the role and dignity of women, and many countries of the world have focused on reducing the gender gap in the fields of education, health, employment, social security and other fields. Studies show that policies and planning structures have a significant impact on reducing or increasing the gender gap due to the distribution of resources and the allocation of facilities, as a result, policy makers in different countries try to promote gender equality by carefully observing and monitoring the gender gap, by implementing appropriate measures, strategies and interventions in the economic, educational, health and political fields. One of the basic sources for policy making is development plans. In Iran, after the Islamic Revolution, six five-year economic, social and cultural development programs have been compiled and implemented that in each of these programs, in addition to other issues, attention has been paid to the issue of supporting women in different dimensions and fields. Nevertheless, the field of women is still involved in all kinds of imbalances and its effects can be seen in the dimensions of the personal, family and social life of women in the society. One of the reasons for this issue has been the different approaches and perspectives of different governments in Iran after the revolution towards the issue of women and their rights. Due to the increasing role of women in the development of countries, today, in addition to governments, some global institutions such as the World Economic Forum monitor gender issues, score and rank countries. The World Economic Forum has presented its annual reports since 2006 based on four indicators of economic participation and opportunity, educational attainment, health and survival, and political empowerment. The aim of this study is to examine the gender gap in the economic

— Corresponding Author:

Aliasghar Davoodi, Ph.D.

E-mail: adavoudi@mshdiau.ac.ir

opportunity and participation index in the fifth and sixth development plans and compare them with each other. The question is: What are the views of the fifth and sixth development programs regarding the gender gap in the index of economic participation and opportunity? Considering that the fifth development plan was formulated and implemented in the principled government of Ahmadinejad and the sixth plan in the moderate government of Rouhani, the hypothesis is that in the fifth plan, economic support for women heads of households is often discussed in order to support the family institution and in the sixth plan, women have been supported for more opportunities to participate in the development of the country. The present study aims to examine this hypothesis using the thematic analysis method.

Methodology

The theme analysis method, based on a certain procedure and on three levels, systematizes the basic themes (codes and key points in the text), the organizing (Themes obtained from combining and summarizing the basic themes) and the overarching themes (Great themes including the principles governing the text as a whole) and presents a map of all the themes that are placed in that network according to the relationship between the general and the specific. The identification method used in the present research is done using network theme analysis. Based on a specific process, the network of themes extracts the lowest level of phenomena theorems from the text (basic themes), then by categorizing these basic themes and summarizing them, it reaches simpler and more abstract principles (organizing themes), in the next step, these great themes are included in the form of basic metaphors and become the themes governing the entire text (overarching themes), then these themes are drawn as web maps and the salient themes of each of these three levels are shown along with the relationships between them. The main objective of this research is to examine the Fifth and Sixth Development Plan laws and compare them with each other. In this framework, the process of analyzing textual data is defined in three key stages; the textual data analysis process is divided into three key steps; first, the text is analyzed to identify important themes. Subsequently, themes are extracted from the identified themes, finally, a thematic network is constructed, which includes three steps; the first step involves organizing the predetermined clauses to create basic or main themes. The second step involves categorizing these themes to identify more harmonious and coherent concepts. The third step reaches its peak with the emergence of overarching themes. These themes are the general concepts that govern the spirit of the subject, which are obtained from the organized themes of the second step. In this thematic network, the connections between themes form a coherent and integrated network that effectively depicts the descriptive patterns derived from the text.

Results and Discussion

The present study, by examining domestic and international data, examines the views of policymakers towards women's rights in the Fifth and Sixth Development Plans in the Economic Opportunity and Participation Index, then, by examining domestic statistics and figures, as well as Iran's score and ranking in the World Economic Forum, it compares the gender gap in the fifth and sixth programs. By analyzing the content of the Fifth Development Plan in the Economic Opportunity and Participation Index, five organizer themes were obtained. The Organizer and overarching themes of the Fifth Development Plan are listed in the table below.

Thematic Analysis of the Fifth Development Plan

Organizing Theme	Overarching Themes
Economic empowerment of vulnerable and female heads of households	Strengthening the family and contributing to the path of ideals through improving livelihoods
Social participation of Basiji women to strengthen Islamic ideals and strengthen the family	
Promoting well-being through poverty alleviation	
Improving women's social security	
Supporting home businesses with spiritual growth	

In a principled government that emphasizes Islamic and revolutionary values and principles, the overarching theme of "Strengthening the family and contributing to the path of ideals through improving livelihoods" was achieved in the Economic Opportunity and Participation Index. In this government, the ultimate goal has been to strengthen the family. And if the word "participation" is also used in a comprehensive context, it is because the government needed women's participation in the path of ideals and values. And it was a requested and emphasized participation that was aimed at supporting the values and ideals of the revolution and did not disrupt the foundation of the family. Accordingly, The Fifth Development Plan recommends women's participation in society, but it has made it conditional on supporting and defending values and ideals. In general, this indicator attempts to empower female heads of households in the economic sphere.

In connection with the Sixth Development Plan, a thematic analysis was also conducted on the Economic Opportunity and Participation Index. In this regard, two organizing themes emerged.

Thematic analysis of the Sixth Development Plan

Organizing Theme	Overarching Themes
Empowering female heads of households	Empowering women to participate in economic fields
Providing opportunities for women's economic participation in order to strengthen and elevate the family	

In the Sixth Development Plan, the theme of "Empowering Women to Participate in Economic Fields" was adopted as a comprehensive theme, this indicates that compared to the Fifth Plan, women have more opportunities for economic participation. It seems that the sixth plan uses a combined model of equality plus justice, and the effort has been made to resolve women's problems in a way that leads to an improvement in the overall life of the family. This issue has been addressed in such a way that the emphasis on family does not lead to neglect of women's participation in society and failure to fulfill their role in various dimensions. In addition, attempts have been made to address obstacles to women's presence in various fields, whether in the form of mental obstacles (changing attitudes) or legal obstacles (amending laws). Therefore, an innovative design has been added to the concept of gender justice. In this case, the woman is viewed as an independent subject who is at the same time dependent and dependent on the family.

in contrast to the Ahmadinejad government, which focused on the family and emphasized the sanctity of the role of motherhood and the need for employment at home, which to some extent prevented women's active participation in the economy and society, the Sixth Plan and the Rouhani government attempted to empower women, especially in the economic sphere, to improve their quality of life and provide the basis for their active presence in diverse fields.

In connection with the country's internal developments, at the beginning of the Fifth Plan, the rate of women's economic participation was 12.6 percent, which reached 15 percent by the end of the plan. Therefore, in general, women have had less economic participation than men in this program, and this indicates a gender gap in this area. Statistics also show that, except for the first three years of the Sixth Development Plan, when the rate of women's participation increased compared to the last year of the Fifth Plan, in other years, the rate of women's participation has been lower than the last year of the Fifth Plan. This indicates that the situation of women in this indicator has worsened over time. Statistics also show that the average employment ratio of women in the Fifth Plan is 11.8 and the average employment ratio of women in the Sixth Plan is

12.6. Therefore, overall, the employment-to-population ratio for women was better in the Sixth Plan, but the final three years of the Sixth Plan clearly showed a decline in women's employment growth. The World Economic Forum report also shows that Iran's best performance in terms of economic opportunity and participation was in 2011 and its worst performance was in 2022. At the beginning of the fifth program, Iran's position in the World Economic Forum's ranking in this indicator is better than in the final years of the program. The situation of this indicator at the beginning of the sixth program is better than at the end of the program. This means that as we get closer to the end of the program, the degree of weakness and decline in the status and rights of women in this index increases. If we compare this program with the fifth program, it should be said that The Fifth Plan has performed better in this indicator than the Sixth Plan in its first two years. But in the following years, there was not much difference in the degree of weakness and decline in the status of women in Iran. These figures are also consistent with domestic statistics. In such a way that in the years 1390 (2011), 1391 (2012) and 1392 (2013), which are the initial years of the Fifth Development Plan, the highest growth rate of women's employment was formed, but in the years 1400 (2021), 1401 (2022) and 1403 (2023), which are the final years of the Sixth Plan, the lowest growth rate of women's employment was created. Statistics also indicate that as the Sixth Plan draws to a close, the rate of women's economic participation has declined, which has also led to a decline in Iran's score and rank in the World Economic Forum's table and rankings. Therefore, domestic developments are in line with and in harmony with the statistics of the World Economic Forum.

Conclusion

Different governments in the Islamic Republic, each based on their own party and factional principles and ideology, but within the general policies of the system and revolutionary and religious values and principles, have tried to some extent to reduce the gender gap and involve women in the process of social affairs, but the mentality of elites in various governments has led them to focus on a specific aspect or dimension of a woman's existential personality and neglect other dimensions. For example, in the Ahmadinejad administration, the main focus was on gender justice in order to strengthen the family, while in the Rouhani administration, efforts were made to respect the family without hindering women's active participation in society. However, it must be said that these differences, despite their impact in some areas, have not caused any disruption to the fundamental issue of the gender gap and the pursuit of women's rights and all governments continue to face the problem of inability or unwillingness to reduce the gender gap. Finally, it is recommended that the various governments in the Islamic Republic give more importance to the issue of the gender gap and work towards reducing it. This will ultimately lead to greater success for the government in all areas.

Keywords: Gender Gap, 5th and 6th Development Plans, World Economic Forum, Economic Participation and Opportunity, Thematic Analysis.

References

- Harris, Briony (2017), "What is the gender gap (and why is it getting wider)?", *World Economic Forum*, No. 1, Available at: <https://www.weforum.org/agenda/2017/11/the-gender-gap-actually-got-worse-in-2017/>
- Hausmann, Ricardo & Greig, Fiona & Tyson, Laura & Zahidi, Saadia (2006), "The Global Gender Gap Report 2006", *World Economic Forum*, Available at: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2006.pdf.
- Haydari, Zahra & Keshavarz, Abbas & Ghaffari Hashjin, Zahed & Morshedizad,

- Ail (2019), "Evaluating Barriers to Participation for Female Political Elites in Political and Administrative Decision Making (Case Study: Female Members of Parliament)", *Research Letter of Political Science*, Vol. 14, No. 1, pp: 63-94. Doi.10.1001.1.1735790.1397.14.1.3.8 (In Persian)
- Hemmati, Reza, Maktobian, Maryam (2013), "Investigating the status of gender inequality among selected countries in the Middle East: with an emphasis on the position of Iran", *Women's Research Journal*, Vol. 4. No. 2, pp:115-142 (In Persian)
- Iqbal, Asim & Hassan, Shafiqul & Mahmood, Haider & Tanveer, Muhammad (2022), "Gender Equality, Education, Economic Growth and Religious Tensions Nexus in Developing Countries: A Spatial Analysis Approach", *Heliyon*, Vol. 8, No. 11, pp: 1-8.
- Islamic Parliament Research Center (11/8/1992), *Women's Employment Policies in the Islamic Republic of Iran*, Available at: <https://rc.majlis.ir/en/law/show/100171>. (In Persian)
- Islamic Parliament Research Center (2011-2015), *Islamic Republic of Iran Development Fifth Plan Act*, No. 73285/419, available at: https://rc.majlis.ir/en/law/print_version/1014547. (In Persian).
- Islamic Parliament Research Center (2017-2021), *Sixth Five -Year Plan of Economic, Social and Cultural Development of the Islamic Republic of Iran*, No. 1042, available at: https://rc.majlis.ir/en/law/print_Version/1014547 (In Persian).
- Kadivar, Alireza (18/6/2024), "The Micro -Women of Iran's Forgotten Issue", *Minute Analytical Magazine*, available at: <https://d-mag.ir/p7475>
- Kamali, Yahya (2018), "Methodology of Content Analysis and its Application in Public Policy Studies", *Public Policy*, Vol. 4, No. 2, pp: 189-208. doi. 10.22059/ppolicy.2018.67875 (In Persian)
- Kamali, Yahya, Sheikhzadeh, Seddigheh, Hossein Askari, Farzaneh (2021), "Challenges of Formulating Development Policies in Iran (Five-Year Development Program)", *Program and Development Research*, Vol. 2, No. 4, pp: 126-95. Doi. 10.22034/pbr.2022.306819.1168 (In Persian)
- Karimi Dastnaei, Tahereh (2019), *Gender Gap Index 2020 in Iran and the World*. Chamber of Commerce, Industries, Mines and Agriculture, Tehran: Deputy for Economic Studies. (In Persian)
- Kavakebyan, Mostafa & Matin, Azim (2025), "The Position of Women in Political Development: The Content Analysis of Iran's Fifth and Sixth Development Plans", *Political Strategic Studies*, Vol. 13, No. 51, pp: 283-323.

Doi.org/10.22054/qps.2024.76423.3328 (In Persian)

Leopold, Till Alexander & Ratcheva, Vesselina & Zahidi, Saadia (2016), "The Global Gender Gap Report 2016", *World Economic Forum*, Available at: https://www3.weforum.org/docs/GGGR16/WEF_Global_Gender_Gap_Report_2016.pdf.

Mir-Khoshkhoo, Ameneh & Sadeghi Fasaei, Soheila (2023), "Models of Political Education in Women Politicians and its Impact on Political Competition at the Macro Levels (the Government Board and the Islamic Council)", *Research Letter of Political Science*, Vol. 18, No. 2, pp: 233-279. Doi.10.22034/ipsa.2023.486 (In Persian)

Moosavi viae, Fatemeh & Sohrabzade, Mehran & Niazi, Mohsen (2020), "Study of Role Model of Family Policy through Analysis of Islamic Republic of Iran Upstream Documents", *Iranian Journal of Public Policy*, Vol. 6, No. 1, pp: 221-240. Doi.10.22059/jppolicy.2020.76999 (In Persian).

Rahimi, Kamran, Sobhani, Hassan, Mehrara, Mohsen (2022), "Explaining the Effect of the Gender Gap in Having Opportunities on the Poverty Gap", *Economic Policy*, Vol. 14, No. 27, pp. 339-370. doi. 10.22034/epj.2022.18685.2337 (In Persian)

Sadeghi, Habibullah, Azizi, Ali, Sadeghi, Rasool (2022), "Evaluating the Impact of Gender Gap on Environmental Performance in Selected Countries of the World", *Women in Development and Politics*, Vol. 20, No. 3, pp: 389-413. doi. 20.1001.1.25383132.1401.20.3.4.7 (In Persian).

Taj Mazinani, Ali Akbar & Yaseri, Zeynab (2013), "Investigating women's employment policy making in the Islamic Republic of Iran", *Strategic Studies of Women*, Vol. 15, No. 59, pp: 7-58. Doi. 20.1001.1.20082827.1392.15.59.2.1 (In Persian).

Vaezi, Reza, Chegin, Meysam, aslipor, Hossein (2016), "Policy-making Challenges in Iran's Health Tourism Field Based on Thematic Analysis Approach", *Tourism Management Studies*, Vol. 13, No. 4, pp: 1-40. doi. 10.22054/tms.2018.19752.1548 (In Persian).

Zebabinejad, Mohammad Reza (2009), *Factors, Consequences and Approaches of Women's Employment from the Perspective of Social Management, Women's Employment*, Qom: Office of Women's Studies and Research. (In Persian)

Zolfagharian, Fatemeh & Taghavi, Seyed Mohammad Ali & Athari, Seyed Hossein (2023), "The Women's Movement in Iran After the Revolution, From Ideological Demands to Everyday Demands", *Research Letter of Political Science*, Vol. 18, No. 3, pp: 45-78. Doi. 10.22034/ipsa.2023.495 (In Persian)

شکاف جنسیتی در برنامه‌های پنجم و ششم توسعه جمهوری اسلامی ایران؛ تحلیل مضمون شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی

علی اصغر داودی^۱ سیده شکورزاده اردبیلی^۲ مهناز امیرپور^۳

۱. استادیار گروه علوم سیاسی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران

۲. دانشجوی دکتری مسائل ایران، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد، مشهد، ایران

۳. استادیار گروه علوم اجتماعی، واحد قوچان، دانشگاه آزاد اسلامی، قوچان، ایران

لینک گزارش نتیجه مشابهت‌یابی: <https://www.samimnoor.ir/view/fa/SimilarityResult7?ItemID=2677483176/5%>

20.1001.1.1735790.1403.20.1.4.1

چکیده

هدف پژوهش حاضر، بررسی شکاف جنسیتی در شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی در برنامه‌های پنجم و ششم توسعه و مقایسه آن‌ها با یکدیگر است. شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی، یکی از چهار شاخصی است که توسط مجمع جهانی اقتصاد بر پایه یکسری داده‌ها، رصد شده و براساس آن، کشورها به‌طور سالیانه، امتیازبندی و رتبه‌بندی می‌شوند. پرسش این است که «برنامه‌های پنجم و ششم توسعه، چه دیدگاهی در مورد شکاف جنسیتی در شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی داشته‌اند؟» با توجه به اینکه برنامه پنجم توسعه در دولت اصول‌گرای احمدی‌نژاد و برنامه ششم در دولت اعتدال روحانی، تدوین و عملیاتی شده‌اند، فرضیه این است که «در برنامه پنجم، بیشتر به حمایت اقتصادی از زنان سرپرست خانوار در راستای حمایت از نهاد خانواده و در برنامه ششم، به حمایت از زنان در جهت فراهم‌سازی فرصت بیشتر برای مشارکت در توسعه کشور توجه شده است». پژوهش حاضر با استفاده از روش تحلیل مضمون، ابتدا متن قانون برنامه‌های توسعه پنجم و ششم را بررسی کرده، سپس، با استخراج مضامین پایه‌ای، سازمان‌دهنده، و فراگیر، میزان توجه دولت‌های اصول‌گرا و اعتدال به شاخص یادشده را به‌دست آورده است. در ادامه با بررسی آمار و ارقام داخلی و همچنین، امتیاز و رتبه ایران در مجمع جهانی اقتصاد، میزان شکاف جنسیتی در برنامه‌های پنجم و ششم مقایسه شده است. آمارها و ارقام داخلی و رتبه و امتیاز ایران در گزارش‌های مجمع جهانی اقتصاد نشان می‌دهد، برنامه پنجم نسبت به برنامه ششم، عملکرد بهتری در این شاخص داشته است.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۲۳

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۱/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۰۶

نوع مقاله: پژوهشی

واژگان کلیدی:

شکاف جنسیتی،
برنامه‌های پنجم و
ششم توسعه، مجمع
جهانی اقتصاد،
فرصت و مشارکت
اقتصادی، تحلیل
مضمون

– نویسنده مسئول:

علی اصغر داودی

پست الکترونیک: adavoudi@mshdiau.ac.ir

مقدمه

تجربیات جهانی حاکی از این است که پیشرفت و توسعه عدالت جنسیتی، زمینه‌ساز دستاوردهای توسعه‌ای است؛ به‌گونه‌ای که خود، موجب تقویت استانداردهای زندگی و حقوق انسانی برای همه افراد شده است. امروزه بر اهمیت تساوی جنسیتی، نه تنها به‌عنوان یکی از اساسی‌ترین حقوق بشر، بلکه برای کاهش فقر، بالا رفتن استانداردهای زندگی، رشد مناسب و ثبات اقتصادی، تأکید شده است. برقراری عدالت و کاهش نابرابری و شکاف جنسیتی^۱، مستلزم انجام اصلاحات ساختاری است؛ زیرا، این اصلاحات در پی خود، مشارکت بیشتر زنان در زندگی سیاسی و اجتماعی را به‌همراه می‌آورند. ارتقای نقش زنان در زندگی اجتماعی، سبب ارتقای سطح بهداشت، کنترل داوطلبانه رشد جمعیت، ارتقای سطح تحصیلات و دانش عمومی، و همچنین، بهبود رشد اقتصادی و توزیع عادلانه منابع، و سرانجام، توسعه بیشتر کشورها می‌شود. آگاهی از این مسائل، سبب شده است که کشورها در راستای برآوردن حقوق زنان و کاستن از شکاف جنسیتی در حوزه‌های آموزشی، بهداشتی، اشتغال، تأمین اجتماعی، و حوزه‌های دیگر تلاش کنند. این مسئله هم سبب بهره‌مندی جامعه از نیروی گسترده و استعداد نیمی از افراد جامعه در راستای توسعه و هم موجب تقویت احساس رضایت زنان از شرکت در سازندگی کشور می‌شود (حیدری و دیگران، ۱۳۹۷، ۶۵). درغیراین‌صورت، جامعه با بحران شکاف جنسیتی و ناکارآمدی در عرصه‌های گوناگون روبه‌رو می‌شود.

اهمیت شکاف‌های جنسیتی سبب شده است که نهادهای داخلی و بین‌المللی به‌طور سالانه به بررسی این مسئله در ابعاد گسترده‌ای پرداخته و نتایج بررسی‌های خود را منتشر کنند. یکی از این نهادها، مجمع جهانی اقتصاد^۲ است که به‌صورت رسمی از سال ۲۰۰۶ شروع به بررسی شکاف جنسیتی در تعدادی از کشورها کرده و نتایج بررسی‌های خود را در چهار شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی^۳، پیشرفت تحصیلی^۴، سلامتی و بقا^۵، و توانمندسازی سیاسی^۶ منتشر می‌کند. از سال ۲۰۰۶ به‌این‌سو، شکاف جنسیتی در شاخص‌های یادشده در

1. Gender Gap
2. World Economic Forum
3. Economic Participation and Opportunity
4. Educational Attainment
5. Health and Survival
6. Political Empowerment

ایران نیز بررسی شده و مبنایی برای ارزیابی عملکرد دولت‌های مختلف و همچنین، بررسی سیاست‌گذاری عمومی در حوزه حقوق زنان و شکاف جنسیتی ارائه داده است. به‌طور مشخص، سیاست‌گذاری و ساختارهای برنامه‌ریزی، به‌دلیل توزیع منابع و اختصاص امکانات، تأثیر چشمگیری بر کاهش یا افزایش شکاف جنسیتی دارند. یکی از منابع اساسی برای سیاست‌گذاری، تدوین برنامه‌های توسعه است.

پس از انقلاب اسلامی، در ایران نیز مانند سایر کشورها، شش برنامه پنج‌ساله توسعه اقتصادی، اجتماعی، و فرهنگی، تدوین و اجرا شده است که در هریک از آن‌ها، افزون‌بر موضوعات دیگر، به مسئله حمایت از زنان در ابعاد و حوزه‌های گوناگون توجه شده است. دولت‌های مختلف در جمهوری اسلامی هریک بر مبنای اصول و ایدئولوژی حزبی و جناحی خود، ولی در چارچوب سیاست‌های کلی نظام و ارزش‌ها و اصول انقلابی و مذهبی، تاحدودی در پی کاستن از شکاف جنسیتی و مشارکت دادن زنان در روند امور جامعه بوده‌اند. باوجوداین، حوزه زنان هنوز درگیر انواع ناترازی‌ها بوده و آثار آن در ابعاد زندگی فردی، خانوادگی، و اجتماعی زنان جامعه قابل مشاهده است. یکی از دلایل این مسئله، رویکرد و نوع نگاه متفاوت دولت‌های مختلف در ایران پس از انقلاب به مسئله زنان و حقوق آن‌ها بوده است.

براین اساس، پرسش اصلی این است که «برنامه‌های پنجم و ششم توسعه، چه دیدگاهی در مورد شکاف جنسیتی در شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی داشته‌اند؟» فرضیه پژوهش این است که «در برنامه پنجم، بیشتر به حمایت اقتصادی از زنان سرپرست خانوار در راستای حمایت از نهاد خانواده و در دولت ششم، به حمایت از زنان در جهت فراهم‌سازی فرصت بیشتر برای مشارکت در توسعه کشور توجه شده است». پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون و بررسی داده‌های داخلی و بین‌المللی، دیدگاه سیاست‌گذاران را در مورد حقوق زنان در برنامه پنجم و ششم توسعه در شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی بررسی کرده، و سپس با بررسی آمار و ارقام داخلی و همچنین، امتیاز و رتبه ایران در مجمع جهانی اقتصاد، شکاف جنسیتی را در برنامه‌های پنجم و ششم مقایسه کرده است؛ بنابراین، هدف پژوهش حاضر این است که شکاف جنسیتی را در دو دولت متفاوت به‌لحاظ اصول و مواضع در شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی بررسی کند. از آنجاکه برنامه پنجم توسعه در دولت اصول‌گرا و برنامه ششم در دولت اعتدال، تدوین و اجرایی شده‌اند، هدف این است که شکاف

جنسیتی در این دو برنامه، بررسی و مقایسه شده و سپس، نتایج آن با آمارها، ارقام، و رتبه‌های ایران در شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی که در مجمع جهانی اقتصادی بررسی و مطرح شده است، تطبیق داده شوند تا مشخص شود که کدام برنامه توسعه و کدام دولت در شاخص یادشده، عملکرد بهتری داشته است و آیا این عملکرد دولت‌ها، با داده‌ها، امتیازات و رتبه‌های ایران در مجمع جهانی اقتصاد هماهنگی دارد یا خیر؟

۱. پیشینه پژوهش

علی‌پور و همکاران (۱۳۹۶)، در پژوهشی با عنوان «تحلیل گفتمان عدالت جنسیتی در برنامه پنج ساله ششم توسعه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی جمهوری اسلامی ایران»، تعارضات گفتمانی عدالت جنسیتی در برنامه‌های شش‌گانه توسعه در ایران را به روش تحلیل گفتمان، بازنمایی کرده و نشان داده‌اند که در برنامه‌های اول و دوم توسعه عدالت آموزشی و بهداشتی، در برنامه‌های سوم و چهارم عدالت حقوقی، در برنامه پنجم عدالت بهداشتی و در برنامه ششم بر عدالت جنسیتی، بیشتر تأکید شده است.

کریمی دستنایی (۱۳۹۸)، در تحقیقی با عنوان «شاخص شکاف جنسیتی ۲۰۲۰ در ایران و جهان»، در قالب گزارش اتاق بازرگانی، صنایع، معادن، و کشاورزی تهران، شاخص‌های شکاف جنسیتی ۲۰۲۰ در ایران و جهان را مطرح کرده است. این شاخص‌ها عبارتند از: فرصت و مشارکت اقتصادی، پیشرفت تحصیلی، سلامت و بقا، و فرصت‌های توانمندسازی سیاسی. از میان این شاخص‌ها، توانمندسازی سیاسی، بیشترین نابرابری جنسیتی را در سطح جهانی داشته است. در ایران نیز بیشترین شکاف، مربوط به شاخص‌های توانمندسازی سیاسی و فرصت و مشارکت اقتصادی و کمترین آن مربوط به شاخص‌های پیشرفت تحصیلی و سلامتی و بقا است.

میرایی و همکاران (۱۴۰۱)، در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل گفتمان انتقادی نقش زنان در سیاست‌های توسعه‌ای بعد از انقلاب اسلامی ایران»، برنامه‌های اول تا ششم توسعه در ایران را به‌منظور بررسی نقش زنان در سیاست‌های توسعه‌ای پس از انقلاب اسلامی، واکاوی کرده‌اند. این پژوهش با بررسی گفتمان‌های اصلاح‌طلب و اصول‌گرا در مورد نقش زنان در جامعه و مشارکت آن‌ها در سیاست‌های توسعه پس از انقلاب، نتیجه گرفته‌اند که اختلافات سیاسی-اجتماعی بر مشارکت زنان در توسعه تأثیرگذار است.

واعظی و همکاران (۱۴۰۱)، در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل وضعیت حضور زنان در مناصب سیاسی در جهان معاصر و ایران (از دهه سوم قرن بیست و یکم)»، ضمن بررسی این مسئله در برخی از کشورهای جهان و همچنین، کشورهای همسایه ایران، به جایگاه نامساعد ایران در شاخص توانمندسازی سیاسی در مقایسه با استانداردهای جهانی، حتی در میان کشورهای محافظه‌کار همسایه، اذعان کرده‌اند.

خدابخش و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهشی با عنوان «تحلیل جامعه‌شناختی تأثیرات برنامه‌های پنج‌ساله توسعه بر نهاد خانواده؛ با تأکید بر آسیب‌های آن»، تأثیر برنامه‌های پنج‌ساله توسعه بر نهاد خانواده و آسیب‌های آن را بررسی کرده‌اند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که با وجود سیاست‌گذاری پیوسته در راستای حمایت از خانواده در برنامه‌های نخست تا ششم توسعه، تأثیر برنامه‌های توسعه بر نهاد خانواده، نامطلوب بوده است.

کواکبیان و متین (۱۴۰۳)، در مقاله «جایگاه زنان در توسعه سیاسی؛ تحلیل مضمون برنامه‌های پنجم و ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی، و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران»، اگرچه برنامه‌های توسعه پنجم و ششم را به شیوه تحلیل مضمون بررسی کرده‌اند، ولی به بحث توسعه سیاسی پرداخته‌اند.

سفیری (۲۰۰۶)، در مقاله «شاخص‌های توسعه جنسیتی و برابری طلبی زنان در ایران»، وضعیت زنان ایرانی را با در نظر گرفتن شاخص‌های توسعه جنسیتی، مانند افزایش سن ازدواج، کاهش باروری، رواج تحصیلات متوسطه، و افزایش تعداد زنانی که وارد دانشگاه شده‌اند، بررسی و این شاخص‌ها را با کشورهای دیگر مقایسه کرده است.

آسیم اقبال و همکاران (۲۰۲۲)، در پژوهشی با عنوان «رابطه برابری جنسیتی، آموزش، رشد اقتصادی، و تنش‌های مذهبی در کشورهای در حال توسعه: رویکرد تحلیل تطبیقی»، تأثیر تنش‌های مذهبی، حکومت‌داری، رشد اقتصادی، و آموزش را بر برابری جنسیتی در ۵۹ کشور در حال توسعه از ۱۹۹۵ تا ۲۰۱۵ بررسی کرده‌اند.

بانک جهانی (۲۰۲۴)، در گزارشی با عنوان «زنان، تجارت، و قانون ۲۰۲۴»، معیارهای جدیدی را از پیشرفت به‌سوی برابری جنسیتی قانونی در ۱۹۰ اقتصاد جهان معرفی کرده است. در این گزارش، ده شاخص ایمنی، تحرک، محل کار، حقوق، ازدواج، والدین، مراقبت از کودکان، کارآفرینی، دارایی‌ها، و بازنشستگی بررسی شده و این نتیجه به‌دست آمده است که شکاف جنسیتی، بیش از حد تصور است و ۳/۹ میلیارد زن در سراسر

جهان با موانع قانونی در برابر مشارکت اقتصادی‌شان روبه‌رو هستند. میانگین جهانی امتیاز چارچوب‌های قانونی زنان، تجارت، و قانون حدود ۶۴ از ۱۰۰ است که نشان‌دهنده شکاف چشمگیر در برابری جنسیتی تحت قانون است. همچنین، هیچ‌یک از ۱۹۰ اقتصاد موردبررسی، به برابری جنسیتی قانونی در حوزه‌های مورداندازه‌گیری نرسیده‌اند و بنابراین، هیچ اقتصادی، امتیاز ۱۰۰ را دریافت نکرده است.

مجمع جهانی اقتصاد (۲۰۲۲)، در گزارشی با عنوان «مقایسه شکاف‌های جنسیتی ۲۰۲۲»، ۱۴۶ کشور جهان را براساس شاخص‌های چهارگانه، بررسی و مقایسه کرده‌اند که در آن گزارش، ایران در جایگاه ۱۴۳ از میان ۱۴۶ کشور جهان جای گرفت. مجمع جهانی اقتصاد از سال ۲۰۰۶ به این سو، هرساله گزارش خود را منتشر می‌کند.

با بررسی منابع یادشده مشخص می‌شود که اگرچه شاخص‌های شکاف جنسیتی در برنامه‌های توسعه پس از انقلاب، بررسی و به نقاط ضعف آن‌ها اشاره شده است، ولی نوآوری مقاله حاضر این است که نخست، شکاف جنسیتی را برپایه شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی و دوم، با روش تحلیل مضمون بررسی کرده و سوم اینکه این مسئله را براساس داده‌های داخلی، داده‌های مجمع جهانی اقتصاد و همچنین، اصول و مواضع دولت‌های اصول‌گرا و اعتدال مقایسه کرده است.

۲. روش پژوهش

پژوهش حاضر به روش تحلیل مضمون انجام شده است. این روش، فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌های غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند (کواکبیان و متین، ۱۴۰۳، ۲۹۴). تحلیل مضمون برپایه یک رویه مشخص و در سه گام بنا نهاده شده است. در گام نخست، مضامین پایه که شامل کدها و نکات کلیدی است، از متن اصلی استخراج می‌شود. در گام دوم، از ترکیب و خلاصه‌سازی مضامین پایه، مضامین سازمان‌دهنده به دست می‌آید. در گام سوم نیز پژوهشگر به مضمون فراگیر می‌رسد. این مضمون، اصول حاکم بر متن، به عنوان یک کل است و مقصود و ذهنیت اصلی نویسنده را نشان می‌دهد (واعظی و دیگران، ۱۳۹۶، ۲۳). براین اساس سه مرحله زیر مطرح است:

۱. استخراج مضامین پایه‌ای از متن؛

۲. تبدیل مضامین پایه‌ای به مضامین سازمان‌دهنده؛

۳. به دست آوردن مضمون فراگیر از مضامین سازمان‌دهنده.

پژوهش حاضر به روش تحلیل مضمون شبکه‌ای انجام شده است. براین اساس پس از تعیین مضامین سه‌گانه، این مضامین به صورت نقشه‌های شبکه تارنما، حول مضمون فراگیر، ترسیم و تحلیل می‌شوند (کمالی، ۱۳۹۷، ۱۹۵). در مقاله حاضر، ابتدا متن قوانین برنامه پنجم و ششم درباره شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی، بررسی، و موضوعات مهم شناسایی شده است. کدهای اولیه و مهم مربوط به این شاخص، مشخص شده و متن به همان شکل منعکس می‌شود. سپس، مضامین از موضوعات شناسایی شده استخراج می‌شوند و سرانجام، یک شبکه موضوعی ساخته می‌شود که شامل سه گام است: گام نخست، شامل منظم کردن بندهای ازپیش تعیین شده برای ایجاد مضامین پایه‌ای یا اصلی است. گام دوم، مستلزم دسته‌بندی این مضامین برای شناسایی مفاهیم هماهنگ و منسجم‌تر است و گام سوم، با ظهور مضامین فراگیر به اوج خود می‌رسد؛ این مضامین، مفاهیم کلی و حاکم بر روح موضوع هستند که از مضامین سازماندهی شده گام دوم به دست می‌آیند. در این شبکه موضوعی، ارتباطات بین مضامین، یک شبکه منسجم و یکپارچه را تشکیل می‌دهند که به گونه‌ای مؤثر، الگوهای توصیفی برگرفته از متن را به تصویر می‌کشد.

۳. چارچوب نظری پژوهش

نابرابری جنسیتی: به این معناست که زن و مرد به لحاظ فرصت‌ها، رفتار اجتماعی، یا ادراک مبتنی بر جنسیت از یک فرد برابر نیستند (اقبال^۱ و همکاران، ۲۰۰۲، ۱). براین اساس، نابرابری میان زنان و مردان در حوزه‌های مختلف، شکاف جنسیتی است که از محیط‌های خانوادگی تا سطوح گسترده‌تر اجتماعی گسترش می‌یابد؛ بنابراین، شکاف جنسیتی، تفاوت بین زنان و مردان است که در دستاوردها یا نگرش‌های اجتماعی، سیاسی، فکری، فرهنگی، یا اقتصادی بازتاب می‌یابد (هریس^۲، ۲۰۱۷، ۱). منظور از شکاف جنسیتی در این پژوهش، میزان و عمق نابرابری‌های جنسیتی است که موجب شکاف در میزان دستیابی دو جنس به موقعیت‌ها و منابع جامعه (آموزشی، بهداشتی، اجتماعی، حقوقی، و اقتصادی)، می‌شود.

1. Iqbal

2. Harris

شاخص جهانی شکاف جنسیتی، نخستین بار در سال ۲۰۰۶ توسط مجمع جهانی اقتصاد به عنوان چارچوبی برای اندازه گیری میزان تفاوت های جنسیتی و ردیابی پیشرفت آن ها در طول زمان معرفی شد. این شاخص، شکاف های جنسیتی ملی را در معیارهای اقتصادی، آموزشی، بهداشتی، و سیاسی مشخص کرده و کشورها را رتبه بندی می کند (لئوپولد و همکاران، ۲۰۱۶، ۳). چهار شاخص مورد بررسی مربوط به شکاف جنسیتی عبارتند از:

فرصت و مشارکت اقتصادی: شکاف در سه زیرشاخص، یعنی پیشرفت، مشارکت، و دستمزد در این حوزه جای می گیرند. شکاف پیشرفت با محاسبه نسبت زنان و مردان در میان افراد قانون گذار و مدیران رده بالا و همچنین، نسبت زنان به مردان در بین کارگران فنی و حرفه ای به دست می آید. شکاف مشارکت، با محاسبه میزان مشارکت زنان و مردان، به عنوان نیروی کار، مشخص می شود و شکاف دستمزد نیز با محاسبه میزان درآمد زنان نسبت به مردان اندازه گیری می شود (همتی و مکتوبیان، ۱۳۹۲، ۱۲۵).

دستاوردهای آموزشی: شکاف و نابرابری در آموزش، از طریق برآورد مؤلفه هایی مانند نرخ باسوادی زنان به مردان، به علاوه نرخ نام نویسی آن ها در مقاطع ابتدایی، متوسطه، و آموزش عالی به دست می آید (رحیمی و دیگران، ۱۴۰۱، ۳۴۰). نگاه بلندمدت به توانایی یک کشور در زمینه آموزش به شکل مساوی نیز مهم است که این با محاسبه نرخ باسوادی زنان نسبت به مردان به دست می آید (همتی و مکتوبیان، ۱۳۹۲، ۱۲۵).

سلامتی و بقا: در این حوزه، هدف این است که با استفاده از دو متغیر، تصویر آشکاری از تفاوت بین سلامتی زنان و مردان ارائه شود؛ متغیر نخست، درصد تعیین نرخ نسبت جنسی در هنگام تولد با هدف اندازه گیری پدیده ای با عنوان «زنان گمشده»^۱ است. در بیشتر کشورها، والدین به داشتن فرزند پسر گرایش دارند. بر مبنای متغیر دوم، که مورد استفاده سازمان بهداشت جهانی است، از شکاف بین «امید به زندگی سالم»^۲ زنان و مردان استفاده شده است (همتی و مکتوبیان، ۱۳۹۲، ۱۲۵). شکاف در سلامت، برآوردی از تفاوت در تعداد سال هایی است که مردان و زنان می توانند انتظار داشته باشند که در سطح مناسبی از سلامت (بدون بیماری، خشونت، و سوء تغذیه) زندگی کنند (صادقی و دیگران، ۱۴۰۱، ۳۹۸).

توانمندسازی سیاسی: برای تعیین این شاخص، به تعداد و نسبت زنان به مردان در

1. Missing Women
2. Healthy Life Expectancy

تصدی کرسی‌های مجلس و همچنین، اشتغال در جایگاه‌های وزارتی توجه می‌شود. مؤلفه دیگر در این شاخص، توجه به نسبت سال‌های حضور زنان به مردان در قوه مجریه، به‌عنوان رئیس‌جمهور یا نخست‌وزیر، در طول دست‌کم پنجاه سال گذشته است (همتی و مکتوبیان، ۱۳۹۲، ۱۲۶). در این عرصه، اعتقاد بر این است که بدون مشارکت فعال زنان در حوزه‌های سیاسی و سطوح کلان تصمیم‌گیری، اهداف توسعه محقق نمی‌شود (میرخوشخو و صادقی فسایی، ۱۴۰۲، ۲۴۲).

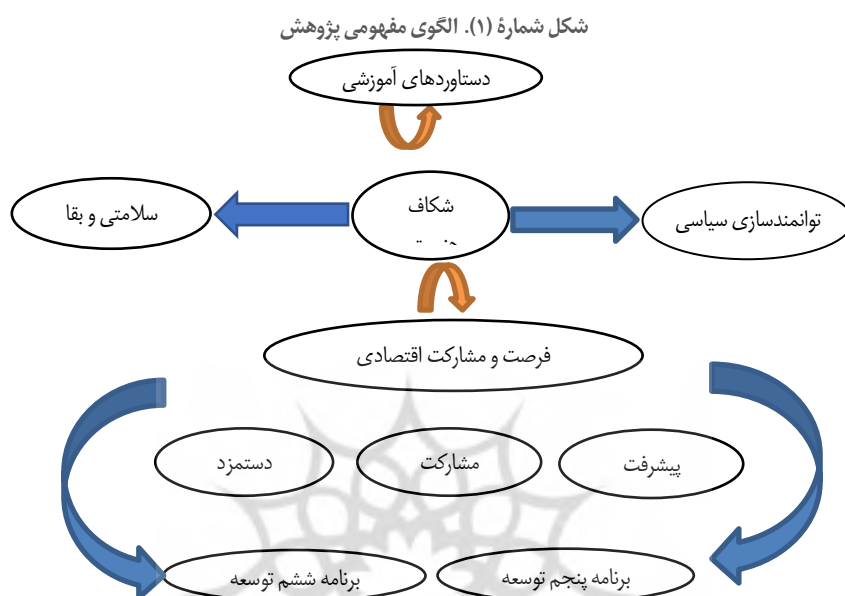
به‌طور کلی، ارائه پیوسته چهار شاخص یادشده، چالش‌های برآمده از شکاف جنسیتی و فرصت‌های ایجادشده از طریق کاهش آن را شفاف می‌کند. مهم‌ترین ویژگی شکاف جنسیتی این است که بر فاصله زنان و مردان در زیرشاخص‌های گوناگون، بدون توجه به سطح آن‌ها تمرکز می‌کند. در مجموع، سه مفهوم زیربنایی برای شاخص شکاف جنسیتی وجود دارد؛ نخست، این شاخص به‌جای سطوح، بر اندازه‌گیری شکاف‌ها تمرکز دارد؛ دوم، به‌جای شکاف در میانگین یا متغیرهای ورودی، شکاف‌ها را در متغیرهای پیامدها نشان می‌دهد؛ سوم، کشورها را براساس برابری جنسیتی به‌جای توانمندسازی زنان—رتبه‌بندی می‌کند (هاوسمن^۱ و همکاران، ۲۰۰۶، ۵).

نکته بعدی این است که مقدار شاخص‌های مطرح‌شده از سوی مجمع جهانی اقتصاد و زیرشاخص‌های آن‌ها در طیفی بین صفر تا یک قرار می‌گیرد (کریمی دستنایی، ۱۳۹۸، ۲). نزدیکی بیشتر به عدد یک، نشان‌دهنده کاهش شکاف جنسیتی و نزدیکی به عدد صفر، نشان‌دهنده بیشتر شدن شکاف جنسیتی است (همتی و مکتوبیان، ۱۳۹۲، ۱۲۶). مفهوم بعدی برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران است.

برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران: چارچوبی از اهداف، راهبردها، سیاست‌ها و اقدامات طراحی شده برای تحقق اصول نظام جمهوری اسلامی ایران است که در قالب چشم‌انداز بیست‌ساله طراحی شده است. این برنامه‌ها به‌صورت پنج‌ساله تدوین می‌شوند. ویژگی‌های قابل توجه این برنامه‌ها عبارتند از: ماهیت جامع‌نگری، چشم‌انداز بلندمدت، الزام قانونی پس از تصویب، ماهیت اجباری بودن برای سازمان‌های دولتی و هماهنگی بودجه ملی با مقررات آن‌ها. برنامه‌های توسعه، به‌عنوان مهم‌ترین قالب سیاست‌گذاری توسعه، توسط سازمان برنامه و بودجه تدوین شده و به تصویب مجلس شورای اسلامی می‌رسد و به‌صورت قانون، به اسناد

1. Hausmann

بالادستی توسعه در ایران تبدیل می‌شود (کمالی و دیگران، ۱۴۰۰، ۹۶). در شکل شماره (۱) الگوی مفهومی پژوهش به تصویر کشیده شده است.

براساس شکل شماره (۱)، شکاف جنسیتی در چهار شاخص دستاوردهای آموزشی، توانمندسازی سیاسی، سلامتی و بقا و همچنین، فرصت و مشارکت اقتصادی، در مجمع جهانی اقتصاد بررسی می‌شود که از این میان، شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی با مؤلفه‌های پیشرفت، مشارکت، و دستمزد، در برنامه‌های پنجم و ششم توسعه در جمهوری اسلامی ایران، بررسی و مقایسه، و براساس آمارهای مجمع جهانی اقتصاد، ارزیابی نهایی می‌شوند. در ادامه، شکاف جنسیتی در برنامه‌های توسعه در شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی واکاوی شده است.

۴. شکاف جنسیتی در برنامه‌های توسعه پنجم و ششم

از آنجاکه گزارش مجمع جهانی اقتصاد از سال ۲۰۰۶ (۱۳۸۵) به این سو ارائه شده است، بنابراین برنامه‌های اول، دوم، و سوم، پیش از ارائه نخستین گزارش مجمع، عملیاتی شده‌اند. همچنین، با توجه به اینکه برنامه چهارم در دولت اصلاحات، تدوین و در دولت اصول‌گرا اجرایی شده است، نمی‌توان آن را به عنوان برنامه دولت اصول‌گرا در نظر گرفت؛ بنابراین،

برنامه‌های پنجم و ششم، بهترین برنامه‌ها به لحاظ قابلیت مقایسه هستند. همچنین، با توجه به اینکه بررسی همه شاخص‌های مجمع جهانی اقتصاد، مجال بسیار گسترده‌ای را می‌طلبد، در این مقاله به شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی بسنده شده است.

۱-۴. شکاف جنسیتی در برنامه پنجم توسعه

برنامه پنجم توسعه (۱۳۹۰-۱۳۹۴) از سه بخش تشکیل شده که در مجموع، ۱۳ فصل را در بر می‌گیرد و در تاریخ ۱۵ دی ۱۳۸۹ به تصویب مجلس رسیده است. این برنامه، مسیر توسعه در ایران را در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۴ تعیین کرد، که البته تا سال ۱۳۹۵ تمدید شد. برنامه پنجم، در بردارنده ۲۳۵ ماده و ۱۹۲ تبصره است. سیاست‌های کلی این برنامه، دارای ۴۵ بند است که سرفصل‌های زیر را در بر می‌گیرد: امور فرهنگی، امور علمی و فناوری، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی، دفاعی و امنیتی (قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۴-۱۳۹۰). برنامه پنجم توسعه، در دولت احمدی‌نژاد، اجرایی شده است. در این بخش، شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی در برنامه پنجم توسعه به روش تحلیل مضمون بررسی شده است.

۱-۴-۱. گام نخست: استخراج مضامین پایه‌ای از متن

تحلیل مضمون شکاف جنسیتی برنامه پنجم توسعه در مرحله نخست، نیازمند مشخص کردن متون مربوطه در قانون برنامه و جدا کردن کدهای اولیه و مهم (که مضامین پایه‌ای برپایه آن مشخص می‌شوند) است. در جدول شماره (۱) در ابتدا مضامین پایه‌ای مرتبط با شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی از متن قانون استخراج شده است.

جدول شماره (۱). تبدیل متن برنامه پنجم توسعه به مضامین پایه‌ای

مضمون پایه‌ای	متن قانون
توانمندسازی زنان سرپرست خانوار و معلولان نیازمند از طریق برنامه‌های اجتماع‌محور و خانواده‌محور، با طراحی نظام سطح‌بندی خدمات حمایتی متناسب با شرایط بومی، منطقه‌ای و نیازهای گروه‌های هدف.	ماده ۳۹- به منظور توانمندسازی افراد و گروه‌های نیازمند، به ویژه زنان سرپرست خانوار و معلولان نیازمند، با تأکید بر برنامه‌های اجتماع‌محور و خانواده‌محور، با استفاده از منابع بودجه عمومی دولت و کمک‌های مردمی اقدامات زیر توسط دولت انجام می‌شود: (الف) طراحی نظام سطح‌بندی خدمات حمایتی و توانمندسازی متناسب با شرایط بومی، منطقه‌ای و گروه‌های هدف، حداکثر تا پایان سال اول برنامه و فراهم نمودن ظرفیت‌های لازم برای استقرار نظام مذکور در طول برنامه؛
اجرای سالانه برنامه‌های توانمندسازی برای حداقل ۱۰ درصد خانوارهای تحت پوشش دستگاه‌های حمایتی (به جز سالمندان و معلولان ذهنی) جهت خروج آن‌ها از حمایت مستقیم.	(ب) اجرای برنامه‌های توانمندسازی حداقل سالانه ده درصد (۱۰ درصد) خانوارهای تحت پوشش دستگاه‌های حمایتی به استثنای سالمندان و معلولین ذهنی، توانمند شده و خروج آنان از پوشش حمایت‌های مستقیم.

ماده ۸۰- به دولت اجازه داده می‌شود در راستای ایجاد اشتغال پایدار، توسعه کارآفرینی، کاهش عدم تعادل منطقه‌ای و توسعه مشاغل نو اقدام‌های زیر را انجام دهد: (ج) گسترش کسب‌وکار خانگی و مشاغل از راه دور و طرح‌های اشتغال‌زای بخش خصوصی و تعاونی، به‌ویژه در مناطق با نرخ بیکاری بالاتر از متوسط نرخ بیکاری کشور.	گسترش کسب‌وکار خانگی و مشاغل از راه دور در راستای ایجاد اشتغال.
ماده ۱۹۶- دولت موظف است، به‌منظور تقویت کمی و کیفی بسیج مستضعفان و حضور بیشتر نیروهای مردمی در صحنه‌های امنیت و دفاع از کشور، آرمان‌ها و مبنای اندیشه انقلاب اسلامی و توسعه فرهنگ امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر، اقدامات و تسهیلات لازم را در طول برنامه به‌شرح زیر فراهم نماید: (ط) پشتیبانی از رده‌های مقاومت بسیج جامعه زنان، به‌ویژه در فعالیت‌های مربوط به توسعه فرهنگ عفاف و حجاب و تحکیم بنیاد خانواده.	حمایت از بسیج جامعه زنان در توسعه فرهنگ عفاف و حجاب، تقویت خانواده و افزایش حضور مردمی در امنیت، دفاع از کشور و ترویج امر به معروف و نهی از منکر.
ماده ۲۱۱- هـ) ن) سازمان زنان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی مکلف است با همکاری دستگاه‌های اجرایی، مؤسسات عمومی و مردم‌نهاد، به‌منظور بازاجتماعی شدن محکومان در طول برنامه اقدامات ذیل را به‌اجرا گذارد: ۳. رفع مشکل معیشتی خانواده‌های زندانیان بی‌بضاعت با همکاری کمیته امداد امام‌خمینی(ره)، سازمان بهزیستی، و سایر نهادهای ذی‌ربط.	رفع مشکل معیشتی خانواده‌های زندانیان بی‌بضاعت با همکاری کمیته امداد امام‌خمینی(ره)، سازمان بهزیستی، و سایر نهادهای ذی‌ربط.
ماده ۲۲۷- دولت نسبت به تهیه و تدوین «سند ملی امنیت بانوان و کودکان در روابط اجتماعی» با مشارکت و برنامه‌ریزی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران، قوه قضائیه، سازمان بهزیستی کشور، شهرداری، وزارت کشور، شورای عالی استان‌ها، مرکز امور زنان و خانواده ریاست‌جمهوری، وزارتخانه‌های بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و کار و امور اجتماعی توسط دولت در طول سال‌های برنامه، اقدام قانونی به‌عمل آورد.	تهیه و تدوین سند ملی امنیت بانوان و کودکان در روابط اجتماعی.
ماده ۲۳۰- دولت با همکاری سازمان‌ها و دستگاه‌های ذی‌ربط ازجمله مرکز امور زنان و خانواده با هدف تقویت نهاد خانواده و جایگاه زنان در عرصه‌های اجتماعی و استیفاء حقوق شرعی و قانونی بانوان در همه زمینه‌ها با تدوین و تصویب «برنامه جامع توسعه امور زنان و خانواده» مشتمل بر محورهای تحکیم بنیان خانواده، بازنگری قوانین و مقررات مربوطه، پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، توسعه و ساماندهی امور اقتصادی-معیشتی با اولویت ساماندهی مشاغل خانگی برای زنان سرپرست خانوار و زنان بدسرپرست، تأمین اجتماعی، اوقات فراغت، پژوهش، گسترش فرهنگ عفاف و حجاب، ارتقاء سلامت، توسعه توانایی‌های سازمان‌های مردم‌نهاد، ارتقاء توانمندی‌های زنان مدیر و نخبه، توسعه تعاملات بین‌المللی، تعمیق باورهای دینی و اصلاح ساختار اداری تشکیلاتی زنان و خانواده اقدام قانونی نماید.	تدوین و تصویب برنامه جامع توسعه زنان و خانواده با محورهایی مانند تحکیم خانواده، بازنگری قوانین، پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، ساماندهی معیشت و مشاغل خانگی زنان سرپرست خانوار، تأمین اجتماعی، ارتقای سلامت، گسترش فرهنگ عفاف و حمایت از سازمان‌های مردم‌نهاد.

منبع: قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران

در برنامه پنجم توسعه، ۶ ماده شامل مواد ۳۹ در دو بند، ماده ۸۰، ماده ۱۹۶، ماده ۲۱۱، و مواد ۲۲۷ و ۲۳۰ در مورد شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی وجود دارد که به‌طور مستقیم و غیرمستقیم به این موضوع توجه داشته‌اند. مضامین پایه‌ای برگرفته‌شده از متن این چند ماده قانونی به‌اختصار به‌شرح زیر است: توانمندسازی زنان سرپرست خانوار و نیازمند، حمایت از رده‌های مقاومت بسیج جامعه زنان به‌ویژه در فعالیت‌های مربوط به توسعه فرهنگ عفاف و حجاب و تحکیم بنیاد خانواده، رفع مشکلات معیشتی خانواده‌های بی‌بضاعت، تهیه و تدوین سند ملی امنیت بانوان و کودکان در روابط اجتماعی، حمایت از زنان سرپرست خانوار در راستای تحکیم خانواده و با اولویت ساماندهی مشاغل خانگی. این مضامین در گام‌های بعدی به مضامین سازمان‌دهنده و فراگیر تبدیل می‌شوند.

۲-۱-۴. گام دوم و سوم: تبدیل مضامین پایه‌ای به مضامین سازمان‌دهنده و فراگیر

در قسمت پیشین، مضامین پایه‌ی مربوط به شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی استخراج شدند. در این قسمت، مضامین پایه (در قالب جدول‌هایی به‌طور جداگانه برای این شاخص)، به مضامین سازمان‌دهنده و فراگیر تبدیل می‌شوند.

جدول شماره (۲). تبدیل مضامین پایه‌ای به مضامین سازمان‌دهنده و فراگیر

مضمون فراگیر	مضمون سازمان‌دهنده	مضمون پایه‌ای
تحکیم خانواده و مشارکت در مسیر آرمان‌ها از طریق بهبود معیشت	توانمندسازی اقتصادی زنان سرپرست خانوار و آسیب‌پذیر	توانمندسازی زنان سرپرست خانوار و معلولان نیازمند از طریق برنامه‌های اجتماع‌محور و خانواده‌محور، با طراحی نظام سطح‌بندی خدمات حمایتی متناسب با شرایط بومی، منطقه‌ای و نیازهای گروه‌های هدف. اجرای سالانه برنامه‌های توانمندسازی برای حداقل ۱۰ درصد خانوارهای تحت پوشش دستگاه‌های حمایتی (به‌جز سالمندان و معلولان ذهنی) جهت خروج آن‌ها از حمایت مستقیم. گسترش کسب‌وکار خانگی و مشاغل از راه دور در راستای ایجاد اشتغال.
	مشارکت اجتماعی زنان بسیجی در جهت تقویت آرمان‌های اسلامی و تحکیم خانواده	حمایت از بسیج جامعه زنان در توسعه فرهنگ عفاف و حجاب، تقویت خانواده و افزایش حضور مردمی در امنیت، دفاع از کشور و ترویج امر به معروف و نهی از منکر.
	ارتقای بهزیستی از طریق فقرزدایی	رفع مشکل معیشتی خانواده‌های زندانیان بی‌بضاعت با همکاری کمیته امداد امام خمینی(ره)، سازمان بهزیستی، و سایر نهادهای ذی‌ربط
	ارتقای امنیت اجتماعی بانوان	تهیه و تدوین سند ملی امنیت بانوان و کودکان در روابط اجتماعی.
	حمایت از مشاغل خانگی همراه با رشد معنوی	تدوین و تصویب برنامه جامع توسعه زنان و خانواده با محورهایی مانند تحکیم خانواده، بازنگری قوانین، پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، ساماندهی معیشت و مشاغل خانگی زنان سرپرست خانوار، تأمین اجتماعی، ارتقای سلامت، گسترش فرهنگ عفاف، و حمایت از سازمان‌های مردم‌نهاد.

پنج مضمون سازمان‌دهنده‌ی مربوط به شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی در دولت اصولگرا و برنامه پنجم توسعه به‌شرح زیر است: توانمندسازی اقتصادی زنان سرپرست خانوار و آسیب‌پذیر، مشارکت اجتماعی زنان بسیجی در راستای تقویت آرمان‌های اسلامی و تحکیم خانواده، ارتقای بهزیستی از طریق فقرزدایی، ارتقای امنیت اجتماعی بانوان و حمایت از مشاغل خانگی همراه با رشد معنوی. این مضامین سازمان‌دهنده درنهایت، پژوهش حاضر را به‌سوی مضمون فراگیر «تحکیم خانواده و مشارکت در مسیر آرمان‌ها از طریق بهبود معیشت» سوق داد.

با توجه به اینکه دولت اصولگرا، بیشتر بر آرمان‌ها و ارزش‌های اسلامی و انقلابی تأکید دارد و از آنجاکه در اسلام، ازدواج و تحکیم خانواده، امر مهمی است، انتظار می‌رود که دولت

اصولگرا، سیاست‌های قانونی خود را با درجه اولویت و اهمیت بیشتری در این راستا قرار دهد. همچنین، باید گفت، این اقدام با اتکا به قانون اساسی و اسناد بالادستی انجام شده است؛ به عنوان نمونه، اصل ۱۰ قانون اساسی در این باره مقرر داشته است: «از آنجا که خانواده، واحد بنیادی جامعه اسلامی است، همه قوانین و مقررات و برنامه‌ریزی‌های مربوط باید در جهت آسان کردن تشکیل خانواده، پاسداری از قداست آن، و استواری روابط خانوادگی بر پایه حقوق و اخلاق اسلامی باشد» (موسوی ویایه و دیگران، ۱۳۹۹، ۲۲۳). به طور کلی، در دولت اصولگرا از یک سو، سیاست‌هایی اتخاذ شده است که بر تقسیم‌بندی جنسیتی نقش‌ها تأکید دارد و نقش اصلی زنان را به خانه‌داری معطوف داشته است، و از سوی دیگر، زنان فعال در نشریه‌ها و تشکلات غیردولتی از دوره‌های پیش، بیشتر متشکل شده و فعالیت کرده‌اند و فرصت‌های شغلی بیشتری برایشان فراهم شده است (ذوالفقاریان و دیگران، ۱۴۰۲، ۶۶).

مضمون سازمان‌دهنده مهمی که در چارچوب این مضمون فراگیر وجود دارد، حمایت از مشاغل خانگی در برنامه پنجم توسعه است. همان‌گونه که در مواد ۸۰ و ۲۳۰ برنامه پنجم بر این مسئله تأکید شده است، هدف این است که زنان به حدی به توانمندی اقتصادی برسند که مانع فروپاشی نهاد خانواده شوند. در برنامه پنجم توسعه به این سبب از اشتغال زنان در خانه حمایت شده است که بتوان از ظرفیت حداکثری زنان برای ایجاد اشتغال در خانه بهره‌برد و آن را با نقش خانوادگی و مادری زن متناسب ساخت. این مسئله، مورد توجه نهادهای سیاست‌گذار دیگر نیز بوده است؛ به گونه‌ای که سیاست‌های اشتغال در جمهوری اسلامی در ماده ۱۲ خود این‌گونه مقرر کرده است: «فرصت‌های شغلی مناسب برای مادران خانه‌دار در محیط خانه و در کنار فرزندان، بدون محدودیت وقت و با در نظر گرفتن دستمزد در برابر کار و تسهیلات تعاونی، ایجاد شود» (تاج‌زینانی و یاسری، ۱۳۹۲، ۲۸).

مضمون سازمان‌دهنده دیگر این است که اشتغال باید همراه با رشد و تعالی معنوی برای زن باشد. بر اساس اصل ۳، تبصره ۱۴ قانون اساسی: «شغلی که زنان و مردان برمی‌گزینند باید فرصت و توان کافی را برای خودسازی معنوی، سیاسی، و اجتماعی آن‌ها فراهم کند و نیز به افزایش مهارت و ابتکار آن‌ها کمک و مدد رساند» (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران). همچنین، ماده ۴ سیاست‌های اشتغال زنان (مصوب ۱۳۷۱/۵/۲۰) شورای عالی انقلاب فرهنگی بر این مسئله چونان یکی از شرایط محیط کار اجتماعی زنان تأکید کرده و فراهم آوردن شرایط کار زنان را منوط به حفظ دیانت، شخصیت، منزلت، و سلامتی فکری و روحی و جسمی زنان دانسته است (تاج‌زینانی و

یاسری، ۱۳۹۲، ۲۳). در مورد مضمون سازمان‌دهنده دیگر، یعنی مشارکت اجتماعی زنان در راستای ارزش‌ها و تحکیم خانواده نیز باید گفت، در آموزه‌های اسلامی بر مسئولیت‌های اجتماعی افراد، به‌صورت فراجنسیتی تأکید شده و همگان به توجه به امور مسلمانان فراخوانده شده‌اند. این مسئله، گاه به‌شکل توجه به مشکلات اشخاص و گروه‌ها، گاه به‌شکل توجه به نیازهای کلان نظام اسلامی، و گاهی نیز به‌شکل مسئولیت‌های تاریخی در رویارویی با نظام کفر و غیره مطرح شده است که همه این امور، مستلزم مشارکت زنان در عرصه اجتماع و اقتصاد است (زیبایی‌نژاد، ۱۳۸۸، ۸۱). براین اساس، در برنامه پنجم توسعه، به مشارکت زنان در عرصه اجتماع، مشروط به حمایت و دفاع از ارزش‌ها و آرمان‌ها، تأکید شده است.

سرانجام، باید به سیاست توانمندسازی زنان سرپرست خانوار در حیطه اقتصادی اشاره کرد. در این مسیر، بر افزایش توانایی‌های فردی و جمعی زنان با فراهم کردن امکانات و شرایطی تأکید شده است که زنان از طریق آن بتوانند به فرصت‌های اجتماعی، اقتصادی، بازار اشتغال، یا منابع فرهنگی، دسترسی بهتر و آسان‌تری داشته باشند. در بخش مربوط به سیاست‌های اشتغال در برنامه پنجم توسعه، حتی زنان، جایگاه و حمایت‌های ویژه و مهم‌تری نسبت به مردان دریافت کرده‌اند. به‌عنوان نمونه، در ماده ۳۹ برنامه پنجم، با تأکید بر برنامه‌های اجتماع‌محور و خانواده‌محور تا پایان سال نخست برنامه، به این مسئله پرداخته شده است. در ادامه، مضمون شکاف جنسیتی و رابطه آن با شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی در برنامه ششم توسعه بررسی شده است.

۴-۲. تحلیل مضمون شکاف جنسیتی در برنامه ششم توسعه

در ادامه، مضامین پایه‌ای مربوط به شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی، از متن قانون برنامه ششم توسعه (مربوط به سال‌های ۱۳۹۵ تا ۱۴۰۰ که تا سال ۱۴۰۲ و به‌نوعی تا سال ۱۴۰۳ تمدید شده است) استخراج، و در مراحل بعد، مضامین سازمان‌دهنده و فراگیر، مشخص شده است.

۴-۲-۱. گام نخست: استخراج مضامین پایه‌ای از متن

در این قسمت، ابتدا مضامین پایه‌ای مربوط به شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی، از متن قانون توسعه ششم، استخراج و در قالب شماره (۳) ارائه شده است.

جدول شماره (۳). تبدیل متن برنامه ششم توسعه به مضامین پایه‌ای

مضمون پایه‌ای	متن قانون
قرار گرفتن موضوع توانمندسازی محرومان و فقرا با اولویت زنان سرپرست خانوار در میان مسائل محوری برنامه.	ماده ۲- موضوعات زیر، مسائل محوری برنامه است. دولت موظف است، طرح‌های (پروژه‌های) مرتبط با آن‌ها و همچنین، مصوبات ستاد فرماندهی اقتصاد مقاومتی، صرفاً در حوزه‌های زیر را در بودجه سالانه اعمال کند: (ت) موضوعات خاص کلان فرابخشی در مورد بهبود محیط کسب‌وکار، اشتغال، فضای مجازی، بهره‌وری تأمین منابع مالی برای اقتصاد کشور، نظام عادلانه پرداخت و رفع تبعیض، توانمندسازی محرومان و فقرا (با اولویت زنان سرپرست خانوار)، بیمه‌های اجتماعی و ساماندهی و پایداری صندوق‌های بیمه‌ای و بازنشستگی و پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی و اجرای سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، فرهنگ عمومی و سبک زندگی ایرانی-اسلامی.
تهیه و اجرای کامل طرح جامع کاهش آسیب‌های اجتماعی با محوریت حمایت از زنان سرپرست خانوار و اجرای کامل طرح جامع توانمندسازی زنان سرپرست خانوار.	ماده ۸۰- دولت مکلف است، طبق قوانین مربوطه و مصوبات شورای اجتماعی، به‌منظور پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی، نسبت به تهیه طرح جامع کنترل و کاهش آسیب‌های اجتماعی با اولویت اعتیاد، طلاق، حاشیه‌نشینی، کودکان کار، و مفاسد اخلاقی مشتمل بر محورهای ذیل اقدام کند: به‌گونه‌ای که آسیب‌های اجتماعی در انتهای برنامه به بیست و پنج درصد (۲۵/۰) میزان کنونی کاهش یابد: (ت) حمایت از زنان سرپرست خانوار، تهیه و اجرای کامل طرح جامع توانمندسازی زنان سرپرست خانوار طبق قوانین و مصوبات شورای اجتماعی تا پایان اجرای قانون برنامه توسط ریاست‌جمهوری (معاونت امور زنان) با همکاری وزارت تعاون، کار، و رفاه اجتماعی و سایر نهادهای ذی‌ربط و تأیید برنامه مذکور در هیئت وزیران و تصویب در مجلس شورای اسلامی و نظارت بر اجرایی شدن آن.
سازماندهی و تقویت جایگاه سازمانی امور زنان و خانواده در دستگاه و اعمال رویکرد عدالت جنسیتی بر مبنای اصول اسلامی در سیاست‌ها، برنامه‌ها، و طرح‌ها و ارزیابی آثار و تصمیمات بر اساس شاخص‌های ابلاغی ستاد ملی زن و خانواده شورای عالی انقلاب فرهنگی با هدف تقویت نهاد خانواده و جایگاه زن در آن و استیفای حقوق شرعی و قانونی زنان در همه عرصه‌ها و توجه ویژه به نقش سازنده آنان.	ماده ۱-۱ کلیه دستگاه‌های اجرایی موظفند به‌منظور تحقق اهداف مندرج در اصول دهم، بیستم و بیست‌ویکم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اهداف سند چشم‌انداز بیست‌ساله و سیاست‌های کلی برنامه ششم و سیاست‌های کلی خانواده مبنی بر «تقویت نهاد خانواده و جایگاه زن در آن و استیفای حقوق شرعی و قانونی زنان در همه عرصه‌ها و توجه ویژه به نقش سازنده آنان» و نیز به‌منظور بهره‌مندی جامعه از سرمایه انسانی زنان در فرایند توسعه پایدار و متوازن، با سازماندهی و تقویت جایگاه سازمانی امور زنان و خانواده در دستگاه، نسبت به اعمال رویکرد عدالت جنسیتی بر مبنای اصول اسلامی در سیاست‌ها، برنامه‌ها، و طرح‌های خود و ارزیابی آثار و تصمیمات بر اساس شاخص‌های ابلاغی ستاد ملی زن و خانواده شورای عالی انقلاب فرهنگی اقدام نمایند. تبصره ۱- ریاست‌جمهوری (معاونت امور زنان و خانواده) موظف است، ضمن ارزیابی و تطبیق سیاست‌ها، برنامه‌ها، و طرح‌های دستگاه‌ها و رصد مستمر ارتقای شاخص‌های وضعیت زنان و خانواده، گزارش آن را به‌طور سالانه به مجلس شورای اسلامی و هیئت وزیران ارائه نماید. تبصره ۲- آیین‌نامه اجرایی این ماده درخصوص نحوه اعمال، سازوکارهای نظارت، و پایش شاخص‌ها و وظایف و الزامات دستگاه‌های اجرایی برای ارتقای شاخص‌های مذکور، به پیشنهاد مشترک ریاست‌جمهوری (معاونت امور زنان و خانواده) و سازمان اداری و استخدامی کشور و با همکاری سایر دستگاه‌های اجرایی ذی‌ربط در چارچوب قوانین مربوطه، شش ماه پس از لازم‌الاجرا شدن این قانون، به‌تصویب هیئت وزیران خواهد رسید.
حمایت، پشتیبانی، و ارتقای معیشت و اقتصاد خانواده از طریق توسعه مشاغل خانگی، بنگاه‌های زودبازده اقتصادی، و تعاونی‌های تولیدی روستایی و خانواده‌محور و افزایش نرخ رشد مستمر فعالیت‌ها به‌منظور تقویت و تحکیم جامعه‌ای خانواده‌محور و تقویت و تحکیم و تعالی خانواده و تعاونی‌های تولیدی روستایی و خانواده‌محور و افزایش نرخ رشد مستمر فعالیت‌ها نسبت به سال پایه اجرای قانون برنامه.	ماده ۱۰۲- دولت موظف است، براساس سیاست‌های کلی جمعیت و خانواده و سند جمعیت مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی با همکاری نهادهای ذی‌ربط به‌منظور تقویت و تحکیم جامعه‌ای خانواده‌محور و تقویت و تحکیم و تعالی خانواده و کارکردهای اصلی آن با رعایت شاخص‌های الگو و سبک زندگی اسلامی-ایرانی با ایجاد سازوکارها و تأمین اعتبارات لازم در قالب بودجه سنواتی، اقدامات زیر را به‌عمل آورد: (ب) حمایت، پشتیبانی و ارتقای معیشت و اقتصاد خانواده از طریق توسعه مشاغل خانگی، بنگاه‌های زودبازده اقتصادی و تعاونی‌های تولیدی روستایی و خانواده‌محور و افزایش نرخ رشد مستمر فعالیت‌ها نسبت به سال پایه اجرای قانون برنامه.

منبع: قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی، و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران

۴ مورد از مواد برنامه ششم توسعه، به صورت مستقیم و غیرمستقیم به شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی زنان در برنامه ششم توسعه اشاره کرده‌اند. مضامین پایه‌ای که از مواد ۲، ۸۰، ۱۰۱، و ۱۰۲ به دست آمده‌اند، عبارتند از: در ماده ۲، موضوع توانمندسازی زنان سرپرست خانوار به عنوان یکی از اولویت‌های برنامه ششم مطرح شده و در ماده ۸۰ نیز به همین مسئله، یعنی توانمندسازی زنان سرپرست خانوار اشاره شده است. در ماده ۱۰۱، به استیفای حقوق شرعی و قانونی زنان در همه عرصه‌ها اشاره شده که می‌بایست با ساماندهی و تقویت جایگاه سازمانی امور زنان و خانواده و با توجه به رویکرد عدالت جنسیتی محقق شود. در ماده ۱۰۲ نیز دولت موظف شده است که با تقویت مشاغل خانگی و تعاونی‌های خانواده‌محور، از معیشت و اقتصاد خانواده حمایت کند تا از این طریق، نهاد خانواده تقویت و تحکیم شود.

۲-۴. گام دوم و سوم: تبدیل مضامین پایه‌ای به مضامین سازمان‌دهنده و فراگیر

پس از مشخص شدن مضامین پایه‌ای مربوط به شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی در قانون برنامه ششم توسعه، در گام دوم و سوم (جدول شماره ۴) مضامین سازمان‌دهنده و فراگیر مشخص و تحلیل شده‌اند.

جدول شماره (۴). تبدیل مضامین پایه‌ای به مضامین سازمان‌دهنده و فراگیر

مضمون پایه‌ای	مضمون سازمان‌دهنده	مضمون فراگیر
قرار گرفتن موضوع توانمندسازی محرومان و فقرا با اولویت زنان سرپرست خانوار در میان اولویت‌ها و مسائل محوری برنامه.	توانمندسازی زنان سرپرست خانوار	توانمندسازی زنان برای حضور در عرصه‌های اقتصادی
تهیه و اجرای کامل طرح جامع کاهش آسیب‌های اجتماعی با محوریت حمایت از زنان سرپرست خانوار و اجرای کامل طرح جامع توانمندسازی زنان سرپرست خانوار.		
ساماندهی و تقویت جایگاه سازمانی امور زنان و خانواده در دستگاه و اعمال رویکرد عدالت جنسیتی بر مبنای اصول اسلامی در سیاست‌ها، برنامه‌ها، و طرح‌ها و ارزیابی آثار و تصمیمات بر اساس شاخص‌های ابلاغی ستاد ملی زن و خانواده شورای عالی انقلاب فرهنگی با هدف تقویت نهاد خانواده و جایگاه زن در آن و استیفای حقوق شرعی و قانونی زنان در همه عرصه‌ها و توجه ویژه به نقش سازنده آنان.	فراهم کردن امکان مشارکت اقتصادی زنان به منظور تقویت و تعالی خانواده	
حمایت، پشتیبانی، و ارتقای معیشت و اقتصاد خانواده از طریق توسعه مشاغل خانگی، بنگاه‌های زودبازده اقتصادی و تعاونی‌های تولیدی روستایی و خانواده‌محور و افزایش نرخ رشد مستمر فعالیت‌ها به منظور تقویت و تحکیم جامعه‌ای خانواده‌محور و تقویت و تحکیم و تعالی خانواده و کارکردهای اصلی آن.		

مضمون سازمان‌دهنده «توانمندسازی زنان سرپرست خانوار» و «فراهم کردن امکان مشارکت اقتصادی

زنان به منظور تقویت و تعالی خانواده» که از ترکیب و خلاصه‌سازی مضامین پایه‌ای در شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی به دست آمد، در نهایت پژوهش حاضر را به سوی انتخاب مضمون فراگیر «توانمندسازی زنان برای حضور در عرصه‌های اقتصادی» سوق داد. در مورد مضمون سازمان‌دهنده توانمندسازی زنان سرپرست خانوار می‌توان گفت، یکی از شیوه‌های توانمندسازی، ایجاد اشتغال برای زنان است. این مسئله در قانون اساسی و قوانین و اسناد بالادستی دیگری مانند سیاست‌های اشتغال زنان در جمهوری اسلامی ایران، مصوب دویست و هشتاد و هشتمین جلسه شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۸۳/۶/۳۱) نیز مطرح شده است. همچنین، بر پایه منشور حقوق و مسئولیت‌های زنان در جمهوری اسلامی ایران، حق اشتغال زنان پس از رسیدن به سن قانونی کار، جزء حقوق زنان بر شمرده شده است (تاج‌مزنایی و یاسری، ۱۳۹۲، ۲۶). در این مسیر، کار خانگی زنان، ارزشمند شمرده شده و سبب تحکیم نهاد خانواده می‌شود. در ماده نخست سیاست‌های اشتغال زنان در جمهوری اسلامی ایران، این مسئله مطرح شده است: توجه به قداس مقام مادری و تربیت نسل آینده و مدیریت خانه و با عنایت به اهمیت نقش زنان در فرایند رشد فرهنگی و توسعه اقتصادی باید ارزش معنوی و مادی نقش زنان در خانواده و کار آنان در خانه در نظر گرفته شود» (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۷۱/۵/۲۰)؛ بنابراین، ارائه تسهیلات لازم برای ایفای نقش‌های خانگی زنان و حمایت از مادران برای تحکیم نهاد خانواده، بخشی از اصول اسناد بالادستی است که در برنامه ششم توسعه در نظر گرفته شده است. مسئله این است که کار خانگی نباید مانع حضور زن در اجتماع و ایفای نقش آنان به عنوان یک شهروند شود. مضمون فراگیر توانمندسازی اقتصادی زنان نشان می‌دهد که دولت اعتدال، اهمیت زیادی برای کاستن از شکاف جنسیتی در این عرصه قائل شده است. پیامدهای این سیاست را باید در ارزیابی این شاخص در ایران، توسط مجمع جهانی اقتصاد جست‌وجو کرد. در ادامه این شاخص در دو برنامه پنجم و ششم توسعه بررسی شده، تا امکان مقایسه بهتر نیز فراهم شود.

۵. مقایسه شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی در برنامه‌های پنجم و ششم توسعه

در ادامه، تحولات شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی در ایران و نیز امتیاز و رتبه کشور در مجمع جهانی اقتصاد در سال‌های برنامه‌های پنجم و ششم بررسی شده است.

۵-۱. تحولات داخلی مربوط به شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی

در این بخش در راستای مشخص شدن وضعیت شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی در برنامه پنجم (۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵) و ششم (۱۳۹۵ تا ابتدای سال ۱۴۰۳)، نرخ مشارکت اقتصادی

و بیکاری زنان و مردان در طول سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۲ واکاوی شده است. جدول شماره (۵) نرخ کلی بازار کار ایران را به تفکیک جنسیت در برنامه پنجم توسعه نشان می‌دهد.

جدول شماره (۵). نرخ کلی اشتغال در بازار کار ایران با تأکید بر وضعیت زنان

سال	جمعیت فعال (هزار نفر)		جمعیت شاغل (هزار نفر)		نرخ بیکاری (درصد)		نرخ مشارکت (درصد)	
	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن
۱۳۸۵	۱۹۸۳۹	۳۶۲۹	۱۷۶۹۴	۲۷۸۱	۲۱۴۵	۸۴۷	۶۳٫۹	۱۶٫۴
۱۳۹۰	۱۹۴۱۸	۳۹۶۸	۱۷۳۷۲	۳۱۳۸	۲۰۴۶	۸۳۰	۶۰٫۷	۱۲٫۶
۱۳۹۵	۲۰۸۹۸	۴۸۹۲	۱۸۷۰۷	۳۸۸۰	۲۱۹۱	۱۰۱۱	۱۰٫۴	۱۵

منبع: مرکز آمار ایران، آمارگیری از ویژگی‌های اشتغال و بیکار خانوار
برپایه داده‌های جدول شماره (۵)، نرخ مشارکت زنان در ابتدای برنامه پنجم، ۱۲/۶ درصد و در پایان آن، ۱۵ درصد بوده است؛ بنابراین، به‌طورکلی در این برنامه، زنان نسبت به مردان، مشارکت اقتصادی کمی داشته‌اند که نشان‌دهنده شکاف جنسیتی در این حوزه است. در جدول شماره (۶) نرخ مشارکت اقتصادی جمعیت پانزده‌ساله و بیشتر برحسب جنسیت و به تفکیک مناطق جغرافیایی ارائه شده است. این جدول مربوط به برنامه ششم توسعه است.

جدول شماره (۶). نرخ مشارکت اقتصادی جمعیت پانزده‌ساله و بیشتر برحسب جنسیت و به تفکیک مناطق جغرافیایی

سال/فصل	جمع			نقاط شهری			نقاط روستایی		
	مرد	زن	جمع	مرد	زن	جمع	مرد	زن	جمع
۱۳۹۶	۷۰/۹	۱۷/۴	۴۳/۲	۶۹/۵	۱۶/۹	۴۷/۴	۷۵	۱۹/۲	۴۷/۴
۱۳۹۷	۷۱/۴	۱۷/۶	۴۳/۵	۷۰/۱	۱۷/۱	۴۷/۵	۷۶/۴	۱۹/۱	۴۷/۵
۱۳۹۸	۷۱/۱	۱۷	۴۳	۶۹/۶	۱۶/۴	۴۷/۳	۷۶	۱۸/۷	۴۷/۳
۱۳۹۹	۶۸/۷	۱۳/۹	۴۰/۴	۶۷/۲	۱۳/۵	۴۴/۲	۷۳/۳	۱۵/۲	۴۴/۲
۱۴۰۰	۶۸/۷	۱۳/۳	۴۰/۳	۶۷/۵	۱۳	۴۳/۲	۷۲/۶	۱۴/۱	۴۳/۲
۱۴۰۱	۶۸/۲	۱۳/۶	۴۰/۳	۶۷	۱۳/۶	۴۲/۷	۷۲/۳	۱۳/۵	۴۲/۷
بهار ۱۴۰۰	۶۹/۱	۱۳/۷	۴۰/۴	۶/۷	۱۳	۴۴/۵	۷۳/۶	۱۵/۷	۴۴/۵
تابستان ۱۴۰۰	۶۸/۸	۱۳/۵	۴۰/۴	۶۷/۵	۱۳/۳	۴۳/۵	۷۳/۳	۱۴/۱	۴۳/۵
پاییز ۱۴۰۰	۶۸/۷	۱۳/۱	۴۰/۳	۶۷/۵	۱۳/۱	۴۲/۹	۷۲/۸	۱۳/۳	۴۲/۹
زمستان ۱۴۰۰	۶۸	۱۲/۸	۴۰	۶۷/۲	۱۲/۶	۴۱/۸	۷۰/۷	۱۳/۳	۴۱/۸
بهار ۱۴۰۱	۶۸	۱۳/۸	۴۰/۱	۶۶/۶	۱۳/۶	۴۳/۵	۷۲/۸	۱۴/۵	۴۳/۵
تابستان ۱۴۰۱	۶۸/۴	۱۳/۷	۴۰/۴	۶۷	۱۳/۷	۴۳/۱	۷۳	۱۳/۵	۴۳/۱
پاییز ۱۴۰۱	۶۸/۵	۱۳/۶	۴۰/۵	۶۷/۳	۱۳/۶	۴۲/۹	۷۲/۵	۱۳/۸	۴۲/۹
زمستان ۱۴۰۱	۶۷/۸	۱۳/۳	۴۰/۲	۶۶/۹	۱۳/۵	۴۱/۵	۷۰/۹	۱۲/۴	۴۱/۵
بهار ۱۴۰۲	۶۸/۳	۱۴/۱	۴۰/۵	۶۷	۱۴	۴۳/۶	۷۳/۱	۱۴/۶	۴۳/۶

منبع: مرکز آمار ایران، دفتر جمعیت، نیروی کار، و اقتصاد خانوار

براساس داده‌های جدول شماره (۶)، به جز سه سال ابتدایی برنامه ششم توسعه، که نرخ مشارکت زنان نسبت به آخرین سال برنامه پنجم افزایش یافته است، در سال‌های دیگر، نرخ مشارکت زنان از آخرین سال برنامه پنجم کمتر بوده که نشان می‌دهد در این شاخص، با گذشت زمان، وضعیت زنان بدتر شده و با اینکه در برنامه پنجم توسعه بر اشتغال خانگی زنان با محوریت تحکیم نهاد خانواده تأکید شده بود، ولی در بیشتر سال‌ها نرخ مشارکت اقتصادی زنان از برنامه ششم - که با هدف مشارکت زنان در توسعه تدوین شده بود - بهتر بوده، که این موضوع با بررسی آمار و ارقام مجمع جهانی اقتصاد به خوبی نمایان می‌شود. به طور کلی باید گفت، شکاف اشتغال مردان و زنان در کشور بسیار زیاد است. در جدول شماره (۷) نسبت اشتغال به جمعیت زنان و مردان گنجانده شده است.

جدول شماره (۷). نسبت اشتغال به جمعیت

سال	نسبت اشتغال در جمعیت کل	نسبت اشتغال مردان	نسبت اشتغال زنان	رشد اشتغال زنان (واحد درصد)
۱۳۹۰	۳۵	۵۸/۵	۱۰/۸	۱/۲
۱۳۹۱	۳۵/۶	۵۸/۷	۱۱/۸	۱
۱۳۹۲	۳۶/۲	۶۱/۲	۱۰/۶	۱/۲
۱۳۹۳	۳۵/۹	۶۰/۹	۱۰/۳	۰/۳
۱۳۹۴	۳۶/۷	۶۱/۵	۱۱/۵	۱/۱
۱۳۹۵	۳۷/۲	۶۱/۲	۱۲/۷	۱/۳
۱۳۹۶	۳۸/۴	۶۲/۵	۱۳/۹	۱/۱
۱۳۹۷	۳۸/۷	۶۲/۸	۱۴/۱	۲
۱۳۹۸	۳۹	۶۳/۷	۱۳/۹	۲
۱۳۹۹	۳۷	۶۲	۱۱/۶	۲/۳
۱۴۰۰	۳۶/۸	۶۲/۲	۱۱/۱	۰/۶
۱۴۰۱	۳۸/۶	۶۵/۳	۱۱/۶	۰/۵
۱۴۰۲	۳۸/۹	۶۵/۴	۱۲/۲	۰/۶

منبع: کدیور، مجله تحلیلی دقیقه، ۱۴۰۳
برپایه داده‌های جدول شماره (۷) میانگین نسبت اشتغال زنان در برنامه پنجم ۱۱/۸ و میانگین نسبت اشتغال زنان در برنامه ششم، ۱۲/۶ است؛ بنابراین، در مجموع، نسبت اشتغال به جمعیت برای زنان در برنامه ششم بهتر بوده است، ولی آمار سه سال پایانی برنامه ششم، آشکارا نشان‌دهنده افول رشد اشتغال زنان است. سرانجام، باید به گزارش مجمع جهانی اقتصاد که هر ساله ارائه می‌شود، استناد کرد. داده‌های جدول شماره (۸)، آمار مربوط به شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی را از سال ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۴ نشان می‌دهد.

جدول شماره (۸). امتیاز و رتبه ایران در شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی

سال	امتیاز جهانی	رتبه جهانی	فرصت و مشارکت اقتصادی	
			امتیاز	رتبه
۲۰۱۱	۰/۵۸۹۴	۱۲۵ از ۱۳۵	۰/۴۴۴۳	۱۲۵
۲۰۱۲	۰/۵۹۲۷	۱۲۷ از ۱۳۵	۰/۴۱۱۶	۱۳۰
۲۰۱۳	۰/۵۸۴۲	۱۳۰ از ۱۳۶	۰/۳۶۵۵	۱۳۰
۲۰۱۴	۰/۵۸۱۱	۱۳۷ از ۱۴۲	۰/۳۵۸۹	۱۳۹
۲۰۱۵	۰/۵۸۰	۱۴۱ از ۱۴۵	۰/۳۵۷	۱۴۱
۲۰۱۶	۰/۵۸۷	۱۳۹ از ۱۴۴	۰/۳۵۷	۱۴۰
۲۰۱۷	۰/۵۸۳	۱۴۰ از ۱۴۴	۰/۳۵۷	۱۴۰
۲۰۱۸	۰/۵۸۹	۱۴۲ از ۱۴۹	۰/۳۷۶	۱۴۳
۲۰۲۰	۰/۵۸۴	۱۴۸ از ۱۵۳	۰/۳۸۱	۱۴۷
۲۰۲۱	۰/۵۸۲	۱۵۰ از ۱۵۶	۰/۳۷۵	۱۵۰
۲۰۲۲	۰/۵۷۶	۱۴۳ از ۱۴۶	۰/۳۴۳	۱۴۴
۲۰۲۳	۰/۵۷۵	۱۴۳ از ۱۴۶	۰/۳۴۴	۱۴۴

منبع: مجمع جهانی اقتصاد

همان‌گونه که اشاره شد، هرچه این اعداد به عدد یک نزدیک‌تر باشد، شکاف جنسیتی کمتر و هرچه به عدد صفر نزدیک‌تر باشد، شکاف جنسیتی بیشتر است. براین اساس، بهترین عملکرد ایران در این شاخص، مربوط به سال ۲۰۱۱ و بدترین عملکرد نیز مربوط به سال ۲۰۲۲ است. در سال ۲۰۱۱ از ۱۰ کشور، در سال ۲۰۱۲ از ۵ کشور، در سال ۲۰۱۳ از ۶ کشور، در سال ۲۰۱۴ از ۳ کشور، در سال ۲۰۱۵ از ۴ کشور، و در سال ۲۰۱۶ از ۴ کشور، موقعیت بهتری در جدول داشته است. مشخص است که در ابتدای برنامه پنجم، وضعیت ایران در رتبه‌بندی مجمع جهانی اقتصاد در این شاخص، بهتر از سال‌های پایانی این برنامه بوده است. بررسی امتیازها و رتبه‌های کسب‌شده در طول برنامه ششم توسعه در شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی نشان می‌دهد، رتبه ایران در این شاخص از رتبه نهایی و کلی این کشور در تمام شاخص‌های شکاف جنسیتی، ضعیف‌تر بوده است. نکته بعدی این است که وضعیت این شاخص در آغاز برنامه، بهتر از پایان برنامه است؛ به این معنا که هرچه به پایان برنامه نزدیک‌تر می‌شویم، درجه ضعف و افول موقعیت و حقوق زنان در این شاخص بیشتر می‌شود. در سال ۲۰۱۷، وضعیت ایران در رتبه‌بندی از ۴ کشور، در سال ۲۰۱۸ از ۶ کشور، در سال ۲۰۲۰ از ۶ کشور، در سال ۲۰۲۱ از ۶ کشور، در سال ۲۰۲۲ از ۲ کشور و در سال ۲۰۲۳ از ۲ کشور، بهتر بوده است. براین اساس، در سال‌های ابتدایی برنامه ششم، وضعیت ایران در جدول مجمع جهانی اقتصاد، نسبت به سال‌های پایانی این برنامه، بهتر بوده است. همچنین، با مقایسه این

برنامه با برنامه پنجم درمی‌یابیم که برنامه پنجم در دو سال ابتدایی خود (در این شاخص) وضعیت بهتری نسبت به برنامه ششم داشته است، ولی در سال‌های بعد، تفاوت زیادی با یکدیگر (در زمینه درجه ضعف و افول موقعیت زنان در ایران) ندارند، مگر در دو سال پایانی برنامه ششم که وضعیت ایران در این شاخص، رو به وخامت بوده و در پایان جدول، تنها موقعیت بهتری از ۲ کشور داشته است؛ بنابراین، بهترین موقعیت ایران در این شاخص، مربوط به دو سال ابتدایی برنامه پنجم، و بدترین موقعیت، مربوط به دو سال پایانی برنامه ششم بوده و در بقیه سال‌ها، تفاوت زیادی در امتیازها و رتبه‌ها مشاهده نشده و نوسان زیادی وجود ندارد.

این آمار و ارقام با آمارهای داخلی نیز همسویی دارد؛ به‌گونه‌ای که براساس داده‌های جدول شماره (۷)، در سال‌های ۱۳۹۰ (۲۰۱۱)، ۱۳۹۱ (۲۰۱۲) و ۱۳۹۲ (۲۰۱۳)، که سال‌های ابتدایی برنامه پنجم توسعه است، بیشترین نرخ رشد اشتغال زنان شکل گرفته، ولی در سال‌های ۱۴۰۰ (۲۰۲۱)، ۱۴۰۱ (۲۰۲۲)، و ۱۴۰۳ (۲۰۲۳) که سال‌های پایانی برنامه ششم است، کمترین نرخ رشد اشتغال زنان ایجاد شده است. همچنین، آمار جدول‌های شماره (۵) و (۶) حکایت از این دارد که هرچه برنامه ششم به پایان خود نزدیک شده، نرخ مشارکت اقتصادی زنان کاهش یافته و در جدول و رتبه‌بندی مجمع جهانی اقتصاد نیز امتیاز و رتبه ایران افول یافته است؛ بنابراین، تحولات داخلی با آمارهای مجمع جهانی اقتصاد هماهنگی دارد. سرانجام، باید اشاره کرد که نتایج چهاردهمین ویرایش شاخص جهانی شکاف جنسیتی در گزارش جهانی شکاف جنسیتی ۲۰۲۰ ارائه و در دسامبر ۲۰۱۹ منتشر شد. نسخه مشابهی برای سال ۲۰۱۹ وجود ندارد.

نتیجه‌گیری

در دولت اصول‌گرا که بر ارزش‌ها و اصول اسلامی و انقلابی تأکید دارد، در شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی، مضمون فراگیر «تحکیم خانواده و مشارکت در مسیر آرمان‌ها از طریق بهبود معیشت» پیگیری شد. هدف نهایی این دولت، تحکیم خانواده بوده و به‌کارگیری واژه «مشارکت» در مضمون فراگیر نیز به این دلیل بوده است که حکومت به مشارکت زنان در مسیر آرمان‌ها و ارزش‌ها نیاز داشته و تقاضای مشارکتی بوده که مورد تأیید و موافقت باشد. بر این اساس، در برنامه پنجم توسعه، به مشارکت زنان در عرصه اجتماع توصیه شده، ولی آن را مشروط به حمایت و دفاع از ارزش‌ها و آرمان‌ها کرده است. به‌طور کلی، در این شاخص سعی شده است که توانمندسازی زنان سرپرست خانوار در حیطه اقتصادی انجام شود. در برنامه ششم توسعه،

مضمون «توانمندسازی زنان برای حضور در عرصه‌های اقتصادی» به‌عنوان مضمون فراگیر پیگیری شد که نشان‌دهنده این است که در مقایسه با برنامه پنجم، زنان، امکان و فرصت مشارکت اقتصادی بیشتری پیدا می‌کنند. به‌نظر می‌رسد، در برنامه ششم از الگوی ترکیبی برابری به‌علاوه عدالت استفاده شده و سعی بر این بوده که مشکلات زنان به‌گونه‌ای برطرف شود که منجر به بهبود زیست کلی خانوار گردد. این مسئله به‌گونه‌ای موردتوجه بوده که تأکید بر خانواده‌محوری باعث غفلت از مشارکت زنان در جامعه و عدم ایفای نقش آن‌ها در ابعاد مختلف نشود، بلکه سعی شده است با موانع حضور زنان در عرصه‌های مختلف —چه موانع ذهنی (تغییر نگرش‌ها) و چه موانع قانونی (اصلاح قوانین)— مقابله شود؛ بنابراین، یک طرح نوآورانه به مفهوم عدالت جنسیتی افزوده شده است. در این حالت، به زن به‌عنوان یک سوژه مستقل نگریسته می‌شود که درعین حال، متکی و وابسته به خانواده است؛ بنابراین، برخلاف دولت اصول‌گرا که برپایه خانواده‌محوری با تأکید بر قداست نقش مادری و لزوم اشتغال در خانه، تاحدودی مانع مشارکت فعال زنان در اقتصاد و جامعه می‌شد، در برنامه ششم و در دولت تدبیر و امید تلاش شد، با توانمندسازی زنان، به‌ویژه در عرصه اقتصادی، کیفیت زندگی آن‌ها ارتقا یافته و زمینه حضور فعال آن‌ها در عرصه‌های مختلف فراهم شود.

همان‌گونه که اشاره شد، برپایه آمارها و ارقام مرکز آمار ایران و سایر منابع، برنامه پنجم توسعه در عرصه تحولات داخلی —چه در نرخ مشارکت اقتصادی و چه نرخ رشد اشتغال زنان— در برخی از سال‌ها از برنامه ششم موفق‌تر عمل کرده است؛ کما اینکه با نزدیک‌تر شدن به سال‌های پایانی برنامه ششم، شاخص فرصت و مشارکت اقتصادی افول یافته است که این مسئله با جدول امتیازدهی و رتبه‌بندی مجمع جهانی اقتصاد همسویی دارد. با مقایسه این برنامه با برنامه پنجم در این شاخص، درمی‌یابیم که برنامه پنجم در دو سال نخست خود، وضعیت بهتری نسبت به برنامه ششم داشته، ولی در سال‌های بعد، تفاوت زیادی با یکدیگر در درجه ضعف و افول موقعیت زنان در ایران ندارند.

سرانجام باید گفت، دولت‌های مختلف در جمهوری اسلامی، هریک بر مبنای اصول و ایدئولوژی حزبی و جناحی خود، ولی در چارچوب سیاست‌های کلی نظام و ارزش‌ها و اصول انقلابی و مذهبی، تاحدودی سعی در کاستن از شکاف جنسیتی و مشارکت دادن زنان در روند امور جامعه داشته‌اند. مسئله این است که ذهنیت نخبگان در دولت‌های مختلف باعث شده است که به جنبه یا بعد خاصی از شخصیت وجودی زن توجه کرده و از ابعاد دیگر غافل شوند؛

به عنوان نمونه، در دولت اصول‌گرا تمرکز اصلی بر عدالت جنسیتی در راستای تحکیم خانواده بود، در حالی که در دولت اعتدال، سعی بر این بود که ضمن ارج نهادن به خانواده، این مسئله مانع مشارکت فعال زنان در اجتماع نشود. البته این تفاوت‌ها، با وجود تأثیرگذاری در برخی حیطه‌ها، هیچ تغییری در اصل مسئله شکاف جنسیتی و پیگیری حقوق زنان ایجاد نکرده و همچنان، همه دولت‌ها با معضل عدم توانایی یا عدم میل به کاستن از شکاف جنسیتی روبه‌رو هستند. به نظر نگارنده، مشکل اصلی، نوع نگاه مسئولان حکومتی و دولتی از دریچه اسلامی و شرعی به مبحث زنان و تفسیر مضیق در این زمینه است که خود باعث محدودیت فراوان زنان شده است. این محدودیت‌ها از کسب اجازه برای خروج از منزل از شوهر گرفته تا عدم اعطای جواز شرعی برای فعالیت در مشاغل که مردانه به‌شمار می‌آیند (مانند قضاوت یا مسند ریاست جمهوری و...) مانع فعالیت و تحرک زنان و ارتقای موقعیت و جایگاه آن‌ها در اجتماع می‌شود. مسئله دیگر این است که نوع نگاه به زنان و توانمندی‌های آنان در جامعه ایرانی تا حدود زیادی متأثر از فرهنگ پدرسالارانه و اقتدار مردانه است. در نهایت، به دولت‌های مختلف در جمهوری اسلامی توصیه می‌شود، به مسئله شکاف جنسیتی بیش‌ازپیش اهمیت دهند و در راستای کاستن از آن تلاش کنند؛ زیرا، این مسئله سبب موفقیت بیشتر دولت در همه عرصه‌ها می‌شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- تاج مزینانی، علی اکبر؛ یاسری، زینب (۱۳۹۲). بررسی سیاست‌گذاری اشتغال زنان در جمهوری اسلامی ایران. مطالعات راهبردی زنان، ۱۱ (۵۹)، ۵۸-۸.
- حیدری، زهرا؛ کشاورز، عباس؛ غفاری هاشجین، زاهد؛ مرشدی‌زاد، علی (۱۳۹۷). موانع مشارکت نخبگان سیاسی زن در عرصه تصمیم‌گیری‌های سیاسی و مدیریتی؛ (مطالعه موردی: زنان نماینده مجلس). پژوهشنامه علوم سیاسی، ۱۴ (۱)، ۹۴-۶۳.
- ذوالفقاریان، فاطمه؛ تقوی، سیدمحمدعلی؛ اطهری، سیدحسین (۱۴۰۲). جنبش زنان در ایران پس از انقلاب؛ از مطالبات ایدئولوژیک تا مطالبات روزمره. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۱۸ (۳)، ۷۸-۴۵.
- رحیمی، کامران؛ سبحانی، حسن؛ مهرآرا، محسن (۱۴۰۱). تبیین اثر شکاف جنسیتی در برخورداری از فرصت‌ها بر شکاف فقر. سیاستگذاری اقتصادی، ۱۴ (۲۷)، ۳۷۰-۳۳۹.
- زیبایی‌نژاد، محمدرضا (۱۳۸۸). عوامل، پیامدها و رویکردهای اشتغال زنان از نگاه مدیریت اجتماعی، اشتغال زنان. قم: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان.
- صادقی، حبیب‌الله؛ عزیزی، علی؛ صادقی، رسول (۱۴۰۱). ارزیابی تأثیر شکاف جنسیتی بر عملکرد محیط‌زیستی در کشورهای منتخب جهان. زن در توسعه و سیاست، ۲۰ (۳)، ۴۱۳-۳۸۹.
- کدیور، علیرضا (۱۴۰۳/۳/۲۹). اشتغال ناچیز زنان، مسئله فراموش‌شده ایران. مجله تحلیلی دقیقه، در دسترس در:
- <https://d-mag.ir/p7475>
- کریمی‌دستنایی، طاهره (۱۳۹۸). شاخص شکاف جنسیتی ۲۰۲۰ در ایران و جهان. اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی، معاونت بررسی‌های اقتصادی.
- کمالی، یحیی (۱۳۹۷). روش‌شناسی تحلیل مضمون و کاربرد آن در مطالعات سیاستگذاری عمومی. سیاستگذاری عمومی، ۴ (۲)، ۱۸۹-۲۰۸.
- کمالی، یحیی؛ شیخ‌زاده، صدیقه؛ حسین عسکری، فرزانه (۱۴۰۰). چالش‌های تدوین سیاست‌های توسعه در ایران (برنامه‌های پنج‌ساله توسعه). پژوهش‌های برنامه و توسعه، ۲ (۸)، ۱۲۶-۹۵.
- کواکبیان، مصطفی؛ متین، عظیم (۱۴۰۳). جایگاه زنان در توسعه سیاسی؛ تحلیل مضمون برنامه‌های پنجم و ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران. پژوهش‌های راهبردی سیاست، ۱۳ (۵۱)، ۳۲۳-۲۸۳.
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۶-۱۴۰۰). قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران. شماره ۱۰۴۲، در دسترس در:
- https://rc.majlis.ir/fa/law/print_version/1014547
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۶-۱۴۰۰). قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران. شماره ۴۱۹/۷۳۲۸۵، در دسترس در:
- https://rc.majlis.ir/fa/law/print_version/1014547
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۷۱/۵/۲۰). سیاست‌های اشتغال زنان در جمهوری

اسلامی ایران. در دسترس در:

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/100171>

موسوی ویایه، فاطمه؛ سهرابزاده، مهران؛ نیازی، محسن (۱۳۹۹). بررسی مختصات سیاست خانواده در ایران براساس تحلیل مضمون اسناد بالادستی. سیاستگذاری عمومی، ۶ (۱)، ۲۴۰-۲۲۱. میرخوشخو، آمنه؛ صادقی فسایی، سهیلا (۱۴۰۲). مدل‌های تربیت سیاسی زنان سیاستمدار و تأثیر آن بر رقابت سیاسی در سطوح کلان (هیئت دولت و مجلس شورای اسلامی). پژوهشنامه علوم سیاسی، ۱۸ (۲)، ۲۷۹-۲۳۳.

همتی، رضا؛ مکتوبیان، مریم (۱۳۹۲). بررسی وضعیت نابرابری جنسیتی در میان کشورهای منتخب خاورمیانه: با تأکید بر جایگاه ایران. پژوهشنامه زنان، ۴ (۲)، ۱۴۲-۱۱۵. واعظی، رضا؛ چگین، میثم؛ اصلی‌پور، حسین (۱۳۹۶). چالش‌های سیاستگذاری در حوزه گردشگری سلامت ایران مبتنی بر رویکرد تحلیل مضمون. مطالعات مدیریت گردشگری، ۱۳ (۴۱)، ۱-۴۰.

Harris, Briony (2017), What is the Gender Gap (and why is it Getting Wider)?, *World Economic Forum*, No. 1, Available at: [https://www.weforum.org/agenda/2017/](https://www.weforum.org/agenda/2017/11/the-gender-gap-actually-got-worse-in-2017/)

[11/the-gender-gap-actually-got-worse-in-2017/](https://www.weforum.org/agenda/2017/11/the-gender-gap-actually-got-worse-in-2017/).

Hausmann, Ricardo, Greig, Fiona, Tyson, Laura & Zahidi, Saadia (2006). The Global Gender Gap Report 2006. *World Economic Forum*, Available at: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2006.pdf.

Iqbal, Asim, Hassan, Shafiqul, Mahmood, Haider & Tanveer, Muhammad (2022). Gender Equality, Education, Economic Growth and Religious Tensions Nexus in Developing Countries: A Spatial Analysis Approach. *Heliyon*, 8(11), 1-8.

Kadivar, Alireza (18/6/2024). The Micro -Women of Iran's Forgotten Issue. *Minute Analytical Magazine*, Available at: <https://d-mag.ir/p7475>.

Leopold, Till Alexander, Ratcheva, Vesselina & Zahidi, Saadia (2016). The Global Gender Gap Report 2016. *World Economic Forum*, Available at: https://www3.weforum.org/docs/GGGR16/WEF_Global_Gender_Gap_Report_2016.pdf.